

MIRKO PETI

Zavod za jezik IFF, Zagreb

RASPAD JEZIČNOG ZNAKA U SUVREMENOM HRVATSKOM PJSNIŠTVU (Od ideologije do ideograma)

U ovom se radu razlikuju dva tipa organizacije jezičnih znakova: jedan u kojemu je jezik u funkciji oblikovanja izvanjezične zbilje i odnosâ u njoj, i drugi, u kojemu jezik ne oblikuje izvanjezičnu zbilju nego biva oblikovan od nje. Takav je jedan oblikotvorni vid izvanjezične zbilje i čovjekova književnim stvaralaštvom umjetnosno utemeljena zbilja. U toj se zbilji jeziku potpuno mijenja položaj prema onomu kakav ima u tzv. običnoj komunikaciji. Jezični znak tu postaje dio složenijega, književnog znaka, njegov izraz.

Jezična je djelatnost¹ jedna od onih koje čovjeku u povijesnoj perspektivi utemeljuju sam opstanak. U tom smislu zaista je s pravom možemo smatrati jednom od povijesnih nužnosti ljudskoga društva, onih na kojima se bitno zasnivaju i zbiljski odmjeravaju granice čovjekove slobode. Duboko je otuda motivirana i stoga posve razumljiva potreba čovjekova da toj djelatnosti utvrdi narav i neprestano je spoznaje u svojoj njezinoj mnogolikosti.

Bitno se obilježje jezične djelatnosti ogleda u mogućnosti proizvodnje neograničenog broja jezičnih znakova od ograničenog broja figura.²

¹ Jezična se djelatnost, po strukturalističkim načelima de Saussureovim, u znanstvenom poimanju člani na dvije svoje bitne sastavnice: jezik – apstraktni sustav, i govor – fizičku realizaciju toga sustava. Unutar jezične djelatnosti čovjekove među tim se dvjema sastavnicama pretpostavlja složen dijalektički odnos dinamičke uzajamnosti. O kritičkim opaskama glede termina *jezična djelatnost* i o njegovim terminološkim inačicama u nas vidi u radu Vjekoslava Čosića *Jezik/govor – jezični znak*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 19, Zadar, 1980, str. 16-17, osobito bilj. 7.

² To razlikovanje između jezičnih znakova, s jedne strane, kao jezičnih veličina (na različitim razinama) kojih se izrazu jednoznačno pridružuje i odgovarajući sadržaj, i figurâ – kao dijelova znaka kojih se izrazu jednoznačno ne pridružuje i odgovarajući sadržaj – s druge, u poimanju jezičnoga sustava

Jednom proizveden, jezični se znak, kao dio znakovnog sustava određenog jezika kojemu pripada, uključuje u komunikacijski opticaj i „bori se” u njemu za svoje mjesto. Od tog se časa, načelno, može pratiti što se s njim događa u različitim oblicima društveno utemeljene komunikacijske prakse. Jedan od važnih oblika te prakse nesumnjivo je i čovjekova književna djelatnost.

Pitanjem položaja i uloge jezične djelatnosti u književnoj, pokušajem uvida u bit njihova međusobnog odnosa, zaokupljene su danas mnoge znanstvene discipline. Ta okolnost već sama po sebi dovoljno uvjerljivo govori o izuzetnoj važnosti i složenosti tog pitanja, a nedvojbeno svjedoči i o tome da rasprave o njemu još ni izdaleka nisu u onoj fazi relativna smirivanja koja bi omogućavala pouzdane sintetičke sudove i eventualno dala naslutiti da ono u stanovitom smislu postaje predmetom proučavanja isključivo ili bar pretežno jedne znanstvene discipline.

Podjednako su tim pitanjem – svaka sa svoga specifičnog gledišta – zaokupljene i lingvistika i teorija književnosti i stilistika i semiotika, da spomenemo samo najvažnije, a usputno ga, i uglavnom samo heuristički, tu i tamo dotiče još i tzv. tekuća književna kritika. To pitanje nije doduše u znanosti novo, niti se sada u nas postavlja prvi put, ali se, po svemu sudeći, postavlja u obliku zaoštrenijem možda više nego ikada ranije. Čini se, čak, da je, u teoretskom promišljanju znakovnih sustava, to pitanje postalo ključnim mjestom s kojega se pokušavaju verificirati tvrdnje o potrebi i mogućnostima metodološkog razgraničenja među pojedinim gore navedenim znanstvenim disciplinama.

Nijedna se naime od tih disciplina ne suprotstavlja drugoj time što bi, možda, osporavala ili dovodila u sumnju očitu i stoga gotovo trivijalnu činjenicu o postojanju jezične sastavnice u strukturi književnoga djela. U svim se razmatranjima, štaviše, jednodušno i polazi od izričite ili pak samo pretpostavljene tvrdnje o tome da se svekolika književna produkcija utemeljuje u jeziku, da na njemu počiva i bez njega da je nezamisliva.

Ono što je u raspravljanju sporno, i u čemu se gledišta međusobno suprotstavljaju, nipošto nije dakle pitanje „činjeničnosti” samoga predmeta o kojemu je riječ, nego se ono svodi gotovo isključivo na pitanje kompetencije pojedine znanstvene discipline da u granicama svoga predmetnog područja preuzme na sebe zadaću oko konstruiranja takva teoretskog modela položaja i uloge jezika u književnom djelu koji bi, uz primjerene metodološke izvode, bio, s jedne strane, najmanje protuslovan u sebi, i, s druge, najpotpunije objašnjavao tzv. iskustvene činjenice u vezi s promatranom pojavom, koji bi, drugim riječima, na zadovoljavajući način opisao očito funkcijski uvjetovan dinamizam što nastaje

i njegova funkcioniranja prvi u lingvističku teoriju metodološki izričito uvodi Louis Hjelmslev. Vidi o tome (sada i) u hrvatskom prijevodu njegove knjige *Prolegomena teoriji jezika*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980, u poglavlju *Znakovi i figure*, str. 45-50. i poglavlju *Invarijante i varijante*, str. 61-72. Na razini izraza figurama možemo smatrati npr. jedinice fonemskog sustava nekog jezika. Nijednoj od tih jedinica /npr. *a*, *b*, *c*, itd./ nije jednoznačno pridružen i odgovarajući sadržaj, a broj im je u svim dosad poznatim jezicima čak vrlo ograničen, za razliku od neograničenog broja znakova koji kombinacijom tih jedinica nastaju. Analognu je organizaciju jezika u takvu modelu nužno pretpostaviti i na razini sadržaja jezičnih znakova, koja je razina međutim u lingvistici dosada vrlo slabo istražena, pa se o kakvu iscrpnijem popisu figurâ sadržaja u određenu jezičnom sustavu još ne može govoriti.

u interferenciji ostvarivanjem dvaju specifičnih načela strukturiranja: jezičnoga i književnog.

Kako dakle postoji jednodušan sporazum o tome da je u svakom književnom događaju nedvojbeno riječ (i) o jeziku, a taj je pak kao predmet posebnog proučavanja u lingvističkoj kompetenciji, ne iznenađuje okolnost da su prvi poticaji znanstvenom modeliranju jezične sastavnice u književnom djelu potekli upravo iz područja lingvistike. Budući da su nastajali u okrilju različitih škola, pokušaji lingvističkog modeliranja jezika u književnom stvaralaštvu već su se od samoga početka i teoretski i metodološki u stanovitoj mjeri međusobno razlikovali.

I dok su jedni, u strogo konceptualističkoj usmjerenosti na temeljna teoretska pitanja odredbe jezika kao predmeta lingvistike, problematiku jezika u specifičnoj književnoj upotrebi tek rubno doticali ili potpuno previdali, dotle su drugi, s funkcionalističkih pozicija, u lingvističkom modeliranju položaja i uloge jezika u književnom djelu išli tako daleko da su – u pokušaju približenja lingvističke koncepcije jezika njegovoj književnoj funkciji – čak i poetiku proglasili dijelom lingvistike.³ Treći su pak, u sklopu svoje opće stilističke orijentacije, i jezik u književnom oblikovanju promatrali prvenstveno u njegovoj stilskoj funkciji. Jedni su se dakle ograničili uglavnom na opis imanentnih funkcija jezičnoga sustava, drugi su postulirali funkcionalnost pojedinih jezičnih upotreba, a treći isticali stilske vrijednosti tekstovnih realizacija. Ta su se tri tipa lingvističkog modeliranja jezika u književnom djelu u ponešto modificiranom obliku zadržala uglavnom sve do danas.

Zanimljivo je sada razgledati kakav je stav prema tim modelima zauzela književna znanost. Načelno prihvaćajući „usluge” što ih joj je u rješavanju nekih njezinih specifičnih metodoloških pitanja nudila lingvistika, s jedne strane, i u mogućnosti da te „usluge” bira, s druge, književna se znanost nije odlučila ni za jedan od navedenih modela u njegovu „čistom” obliku. Od prvoga je prihvatila opće teoretske postavke o jeziku kao znakovnom sustavu i njegovoj unutrašnjoj organizaciji, od drugoga metodološke postupke u analitičkoj usmjerenosti prema tekstovnoj tipologiji književnih struktura, a treći je model gotovo u potpunosti prepustila stilistici.

Čim su međutim uzorke lingvističkog modeliranja jezične sastavnice književnog djela od lingvistike u praksu preuzele znanost o književnosti i stilistika, kao operativni dio svoga znanstvenog aparata u ostvarivanju specifičnih ciljeva vlastita predmetnog područja, strogo lingvistička utemeljenost tih uzoraka dovedena je odmah u pitanje, te je – u vezi s tim – istodobno postavljen i epistemološki problem njihove, sada već relativno proširene, književnoznanstvene i stilističke kompetencije. Preuzimanjem lingvističkih uzoraka u književnu znanost i stilistiku pitanje položaja i uloge jezika u književnom djelu ne samo da nije skinuto s dnevnoga reda nego je, štaviše, u stanovitoj mjeri i aktualizirano načelnim raspravama o naravi odnosa između jezičnoga i književnog strukturiranja i stupnju njihove uzajamne uvjetovanosti u pojedinim tipovima tekstova.

³ Tako npr. Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 286.

Ni sada se, dakako, ni s koje strane, nije dovodilo u sumnju samo postojanje jezične sastavnice u književnom djelu, ali se, unatoč tomu, do jedinstvena stava o položaju i ulozi jezika u književnoj tvorevini ipak nije došlo. (Približavanje takvu stavu bit će moguće, vidjet ćemo, tek kad se u razmatranje uključe i semiotička gledišta.)

Prihvaćajući lingvističke modele, i književna znanost i stilistika su ih, jednom riječju, sve dosljednije podvrgavale specifičnim ciljevima svoga interesnog područja, te u takvoj interferenciji različitih primjena istih modela katkada nije (bilo) moguće precizno utvrditi dokle u modeliranju jezika književnog djela seže lingvistička a dokle književnoznanstvena i stilistička kompetencija. Za otklanjanje mogućih nesporazuma na tom području nužno je dakle utvrditi kompetenciju svake pojedine discipline. Tek se tada među njima može zasnovati plodna interdisciplinarna suradnja.

Da bi verificirala svoju jednom već stečenu kompetenciju u modeliranju jezika kao predmeta svoga znanstvenog proučavanja, pa onda i u modeliranju jezične sastavnice književnog djela, suvremena se lingvistika u stanovitom smislu morala vratiti preispitivanju vlastitih temeljnih teoretskih polazišta. U tom je vraćanju izvorima svoj znanstveni vidokrug obogatila novim spoznajama o naravi predmeta svoga proučavanja. Događilo se naime te je suvremena lingvistika, u prvom naletu vlastita modernog konstituiranja, kao egzaktno utemeljena empirijska znanost, metodološku „čistoću” i autonomnost svojih modela morala djelomice platiti žrtvovanjem jezika samog, bar nekih njegovih vidova.

Jedan od tih, u početku „zanemarenih”, a onda naknadno „otkrivenih” vidova jezičnog fenomena svakako je i stvaralačka njegova sastavnica, a ona se pak izrazito i na specifičan način očituje i u jezičnoj organizaciji književnih tekstova. Tu se jezik, recimo za sada samo to, na razini individualnoga govornog čina, u zadanim društveno-povijesnim relacijama, intencijski upotrebljava da bi se književno strukturirala umjetnosno utemeljena obavijest u iskustveno-spoznajnom aktu prestrukturiranja slike svijeta.

Jednom uočena, stvaralačka je komponenta u jeziku zahtijevala i svoje lingvističko modeliranje. Premda su teoretski naponi na tom području još nedovoljni da bi se moglo govoriti o kakvu jedinstvenu i općeprihvatljivom modelu stvaralačkog u jeziku, ipak se već naslućuju određene podudarnosti u stavovima pojedinih istraživača. Ponad svega, pokazuje se da stvaralačko u jeziku, pa i njegovo lingvističko modeliranje, ulazi u same temelje definicije jezika kao znakovnog sustava, posebno organiziranog za međuljudsku komunikaciju.

Osnovni se načelan stav, koji uključuje i dalekosežne metodološke implikacije, očituje u tvrdnji da jezičnog stvaralaštva nema i da ga ne može ni biti na apstraktnoj razini jezičnog sustava, u sferi paradigmatičke organizacije gramatičkih kategorija. Ono je moguće samo u kakvoj iskustveno utvrdivoj situaciji ostvarivanjem jezičnih jedinica u govoru ili tekstu, dakle u sintagmatskom strukturiranju kojemu je vazda cilj prenošenje kakve izvanjezične obavijesti. Nije, dakako, svako sintagmatsko strukturiranje jezičnih jedinica u kakvoj iskustveno utvrdivoj situaciji samim time što se ostvaruje ujedno i stvaralaštvo u jeziku. Kad bi tako bilo, sve bi što bilo tko u kojoj prilici izgovori bilo odmah stvaralačko. Iz iskustva međutim znamo i intuitivno osjećamo da to ipak nije tako.

Da bi se što moglo lingvistički okvalificirati kao jezično stvaralaštvo, nužno je pretpostaviti postojanje stvaralačkih elemenata u samom jeziku. Model stvaralačkog u jeziku na svim razinama sustava postulira jezične jedinice koje u strukturama imaju ili nultu frekvenciju ili pak takvu da teži k nuli, „a koje govornik otkrivački upotrebljava u funkciji poboljšanja komunikacije s drugim govornicima istog jezika”.⁴ Tim se modelom granice područja stvaralačkog u jeziku određuju vrlo široko, svakako mnogo šire no što je područje pretpostavljenoga jezičnog stvaralaštva u književnosti, te stoga taj model još ne precizira specifičnost upotrebe jezika u stvaranju književnoga djela, no nema dvojbe o tome da znanstvenom promišljanju specifičnosti te upotrebe udara čvrste lingvističke temelje.

Budući da, po tom modelu, u samom jeziku, u nenormiranom dijelu njegova sustava, na svim razinama, postoje potencijalno stvaralački elementi, svaki će se pretpostavljati vid stvaralaštva u jeziku, pa onda i njegov književni vid, nužno zasnivati na njima.

Već se iz dosada izloženoga razabire da teoretski valja razlikovati stvaralačko u jeziku od stvaralaštva u njemu, jednako kao što valja razlikovati jezik kao znakovni sustav, s njegovim imanentnim znakovnim funkcijama, od jezika definiranog isključivo s društvenoga gledišta.⁵ I kao što ne može biti stvaralaštva u jeziku ako u njemu ne postoje već potencijalno stvaralački elementi, jednako tako jezik ne bi mogao obavljati svoju društvenu funkciju da nije kao sustav sazdan na svojim imanentnim jezičnim funkcijama.

Temeljna je društvena funkcija jezika postizanje komunikacije među ljudima, a ona se može postići samo relativno stabilnom organiziranošću jezičnih elemenata u tzv. normiranom dijelu sustava, organiziranošću koja je za sve sudionike u komunikaciji ista i svima prepoznatljiva. S druge pak strane stvarna komunikacija jezikom nikada nije tako savršena da ne bi mogla biti i bolja. U svakoj prilici postoji dakle mogućnost da se ona poboljša. Često se, štaviše, u težnji za posredovanjem novih obavijesti, ta mogućnost pretvara u potrebu, pa se ono što je nužno, po načelu nužnosti, i omogućuje. Stoga je, da bi se omogućilo posredovanje novoga, nužno poboljšati komunikaciju. Budući da se to sada više ne može postići samo onim relativno stabilnim sustavom jezičnih elemenata kojim je postignut prethodni stupanj komunikacije, i to iz jednostavnih razloga što su sve njegove jezične jedinice komunikacijski već „zauzete” i „pokrivene”, odnosno iskorištene, nužno je stvoriti novu jezičnu jedinicu, i to takvu koja će u komunikacijskoj praksi biti sposobna na zadovoljavajući način prenijeti novu obavijest, te samim time istodobno tu komunikacijsku praksu i poboljšati.

Nova se jezična jedinica ne stvara, dakako, ni iz čega. U njezinu nastajanju jednako participiraju koliko samo novo koje se želi posredovati toliko i onaj nenormirani dio

⁴ Dubravko Škiljan, *Domet stvaralačkog u jeziku*, Suvremena lingvistika, 5-6, Zagreb, 1972, 65-70 i 7-8, 1973, 49-60; navedena je odredba na str. 55.

⁵ V. o tome podrobnije i u raspravi Radoslava Katičića *Oko temelja jezikoslovlja*, Suvremena lingvistika, 9, Zagreb, 1974, str. 3-12. Tu se iz potanke analize Saussureovih učenja izvode tri moguće definicije jezika, a potom se razmatraju njihove implikacije u najudarnijim izdancima suvremene lingvističke teorije i postavljaju dileme pred kojima će se nužno naći svaki pokušaj sustavna teoretskog mišljenja o jeziku koje teži sveobuhvatnoj iscrpnosti.

jezičnog sustava koji je u gotovo neograničenom opsegu potencijalno područje stvaralačkog u jeziku, drugim riječima, dakle, dio izvanjezične zbilje i dio jezičnoga sustava na koji je ta zbilja preslikana. Novonastala jezična jedinica tada upotrebom ulazi u normirani dio jezičnoga sustava, „pokrivajući” u njemu „svoj” dio izvanjezične zbilje, sposobna da taj dio, bude li prihvaćena, posreduje u komunikacijskoj praksi.

Da bi se komunikacija stvarno poboljšala, nije dakle dovoljno da, u nuždi posredovanja novoga, nova jezična jedinica samo nastane, nego je potrebno još i to da bude prihvaćena od ostalih sudionika u komunikaciji, da se, drugim riječima, uključi u komunikacijski opticaj. Da bi pak ušla u komunikacijski opticaj, novonastala jezična jedinica mora biti prepoznana, i to tako da se u njoj istodobno prepoznaju ne samo oba elementa koja jednako participiraju u njezinu nastajanju — dio sustava i dio na nj preslikane zbilje — nego da se prepozna i specifičan novouspostavljeni odnos među tim elementima, naime to da jedan, tj. izraz, jednoznačno pripada drugomu, tj. sadržaju, jednako kao što drugi jednoznačno pripada prvomu.

Tek tada jezični znak, sa svojom unutrašnjom funkcijom pridruživanja izraza sadržaju preslikavanjem sadržaja na izraz, postaje društveno verificirana komunikacijska jedinica i tek tada, ostvarivanjem izraza u govoru ili tekstu a sadržaja u stvarnom kontekstu, doista prenosi novu obavijest. Valja naglasiti da ta obavijest nije nova samo s obzirom na dio zbilje koji se u komunikaciji posreduje nego je jednako tako nova i s obzirom na dio jezičnog sustava koji to posredovanje novoga omogućuje. Stoga je i jedinica koja tako nastaje doista u punom smislu riječi nova, odnosno novostvorena jezična jedinica, a znakovni mehanizam po kojemu je, u nuždi posredovanja novoga, nastala, nepresušni je izvor noveliranja jezika i time ujedno podloga bilo kojem obliku stvaralaštva u njemu.

Kako je, po teoriji obavijesti, svaka nova jedinica nova u proporciji s količinom obavijesti koju sobom nosi, a količina je obavijesti mjerljiva brojem jedinica što ih nova jedinica svojom pojavom isključuje, u trenutku uključivanja u komunikacijski opticaj novonastala je jezična jedinica doista maksimalno nova jer isključivanjem svih ostalih jedinica svojim položajem u ostvarenoj jezičnoj strukturi nosi maksimalnu obavijest. Koliko će ona tako nova dugo i ostati ne ovisi o njoj samoj nego o potrebi stvaranja drugih novih jedinica, a ta je potreba — zbog stalno prisutne komunikacijske potrebe posredovanja novoga, odnosno poboljšavanja komunikacije — u jeziku stalna.

Reklo bi se dakle da svaka nova jezična jedinica stvaranjem drugih novih jezičnih jedinica neizbježno sve više „zastarijeva” i gubi funkciju stvaralačkog u jeziku kakvu je imala kad se, u nuždi posredovanja novoga, pojavila prvi put. Takvim „zastarijevanjem” jezični znak nužno gubi i obavijest koju je nekoć sobom nosio, a količina je tako izgubljene obavijesti također mjerljiva, i to sada brojem novonastalih jezičnih znakova koji ga, vlastitim uključivanjem u komunikacijski opticaj, iz stvaralačkog područja tog opticaja sve više isključuju i potiskuju u normirani ili pak periferni dio jezičnog sustava.

Kako taj proces „zastarijevanja” jednih jezičnih znakova dinamikom stvaranja drugih u komunikacijskoj praksi neprestano traje, logično bi bilo očekivati da u stanovitoj vremenskoj perspektivi velik broj znakova toliko „zastari” i deaktivizira se da u komunikaciji postane ako ne već potpuno neupotrebljiv a ono bar u velikoj mjeri suvišan. Iz is-

kustva međutim znamo da to ipak nije tako. To pak znači da uz proces neizbježnog „zastarijevanja” jezičnih znakova u komunikacijskoj praksi, postoji u njoj i nešto što ne dopušta da taj proces u svojoj logičkoj dosljednosti zahvati baš sve jezične znakove, odnosno sve elemente znaka ili pak samu njihovu imanentnu znakovnu funkciju.

Valja dakle pretpostaviti da osim novoga koje je podložno „zastarijevanju”, u jezičnom znaku postoji i onaj dio novoga koji stvaranjem drugih novih jezičnih znakova i njihovim uključivanjem u komunikacijski opticaj ne zastarijeva. To je ono bitno novo što u nuždi posredovanja novoga nastaje kao rezultat aktualizacije potencijalno stvaralačkog elementa u jeziku i njegova uključivanja u komunikacijski opticaj, s jedinim ciljem da se poboljša komunikacija. To bitno novo nije ništa drugo do sam novonastali jezični znak, u kojemu su snagom imanentne njegove znakovne funkcije jedan drugomu pridružena dva nova elementa: novi izraz svom novom sadržaju, jednako kao i novi sadržaj svom novom izrazu.

Obavivši svoju stvaralačku funkciju, potencijalno stvaralački jezični element uključivanjem u komunikacijski opticaj i upotrebom u njemu ne može, dakako, u samom jeziku i dalje biti stvaralački. Svoju stvaralačku funkciju on je međutim obavio već time što je uspostavljanjem relativno stabilne veze između izraza i sadržaja u novostvorenom jezičnom znaku uspio posredovati novo i time u tom času bitno poboljšati komunikaciju. Jednom ustanovljen, novonastali jezični znak ostaje u stanovitom smislu stalno nov, već time što će se svojim izrazom i sadržajem razlikovati od svih jezičnih znakova u sustavu kojemu po imanentnoj znakovnoj funkciji pripada, i ni s jednim se od njih neće moći zamijeniti.

Komunikacija jezikom poboljšava se dakle stalnim stvaranjem novih jezičnih znakova, a to je stvaranje, u nuždi posredovanja novoga, omogućeno uključivanjem potencijalno stvaralačkih elemenata jezičnog sustava u komunikacijski opticaj. Činom prihvaćanja i preuzimanja novonastalog jezičnog znaka u komunikacijsku praksu komunikacija se nužno poboljšava, i to na dva načina: prvo, samom pojavom novonastalog jezičnog znaka — količinom novoga koju u sebi nosi u odnosu na ostale znakove, time što se u komunikacijskom opticaju pojavljuje prvi put, i drugo, količinom bitno novoga što ga u sebi nosi sam jezični znak i koje novo ni upotrebom tog znaka u komunikaciji ni uključivanjem novonastalih jezičnih znakova u nju ne zastarijeva.

Prvi je način poboljšavanja komunikacije omogućen samim sustavnim mehanizmom proizvodnje znakova i njihova uključivanja u komunikacijski opticaj, a drugi prepoznavanjem svakoga pojedinog znaka kao dijela sustava kojim se komunicira i njegovim prihvaćanjem u komunikacijsku praksu od sudionika u komunikaciji. Količina novoga kojim se poboljšava komunikacija u prvom je slučaju mjerljiva: obrnuto je proporcionalna učestalosti ostvarivanja novonastalog jezičnog znaka u komunikacijskoj praksi, pa je u početku maksimalna a kasnije se sve više smanjuje. Količina novoga kojim se poboljšava komunikacija u drugom slučaju nije međutim u potpunosti mjerljiva jer se prihvaćanje toga bitno novoga u komunikacijsku praksu ne svodi samo na tehničku mogućnost njegova posredovanja u jezičnoj strukturi uključivanjem u komunikacijski opticaj nego je, s jedne strane, uvjetovano time da se to novo kao nov jezični znak ustali na razini samoga sustava, i, s

druge, jačom ili slabijom potrebom svakog sudionika u komunikaciji da to posredovano novo stvarno prihvati i doista razumije.

Temeljni cilj komunikacije jezikom nipošto nije u tome da ju se, tehnički, samo omogući, nego u tome da se stalno širi spoznajni vidokrug njezinih sudionika. Bez toga bi, sama po sebi, komunikacija bila besmislena. Premda stupanj razumijevanja novoga što se posreduje novonastalim jezičnim znakom u komunikacijskoj praksi nije za sve sudionike u komunikaciji jednak, nego varira od pojedinca do pojedinca, što ovisi o individualnom iskustvu, prethodnoj obaviještenosti, sposobnosti razumijevanja, spremnosti da se razumije, itd., dakle o isključivo izvanjezičnim okolnostima, i premda je stoga taj dio novoga lingvističkim sredstvima neutvrdiv, on je za poboljšanje komunikacije s iskustvenoga gledišta ipak najbitniji. Svaki će od sudionika u komunikacijskoj praksi iz vlastita iskustva najbolje sam znati koliko je unošenjem novonastalog jezičnog znaka u komunikacijski optičaj njegov spoznajni vidokrug doista proširen, koliko je, dakle, drugim riječima, komunikacija stvarno poboljšana.

Do sada smo pokušavali opisati isključivo komunikacijsku funkciju jezika, misleći tu prvenstveno na jezik u njegovoj tzv. svakodnevnoj upotrebi. (Jezični su znakovi u toj upotrebi komunikacijski organizirani tako da prije svega služe snalaženju u stvarnom odnosno utemeljenoj zbilji; to bi snalaženje bez njih bilo vrlo otežano ili gotovo nemoguće.) Da bismo opisali temeljnu komunikacijsku funkciju jezika u području njegove tzv. svakodnevne upotrebe, poslužili smo se modelom stvaralačkog u samom jeziku. Bilo je to potrebno zbog toga da se utvrdi polazište s kojega ćemo sada na osnovi izloženoga pokušati razgledati vrlo složeno pitanje stvaralaštva u jeziku, posebno pak pitanje jezičnog stvaralaštva u sklopu književnoga. Da bi se bolje razumjela književna funkcija jezika, bilo je nužno opisati najprije njegovu temeljnu komunikacijsku funkciju.

Načelno se, doduše, s društvenoga gledišta, jezik u svim vidovima svoje upotrebe, a ne samo u onoj svakodnevnoj, može, u krajnjoj konzekvenciji, uvijek svesti na komunikacijsku funkciju, pa se onda tako široko shvaćena njegova komunikacijska funkcija može dalje raščlanjivati na pojedine specifične komunikacijske tipove, te je na temelju takve podjele moguće govoriti i govori se osim o svakodnevnoj komunikaciji još i o književnoj komunikaciji, znanstvenoj komunikaciji, itd., odnosno o svakodnevnoj, književnoj, znanstvenoj upotrebi jezika.⁶

Jedna teorijska varijanta takvog gledanja na komunikacijsku funkciju jezika, s dosljedno razrađenim metodološkim izvodima, temelj je učenju o funkcionalnim stilovima, kojim se različite upotrebe jezika, u ovisnosti o kontekstu, međusobno razgraničuju smještanjem u različite modelne tipove, kako bi se zatim u okviru pojedinog modela svaka mogla proučavati kao poseban funkcionalni stil. Premda takvo modeliranje upotrebe jezika, postuliranjem funkcionalnih stilova, samo po sebi do neke mjere može korisno poslužiti za utvrđivanje tipologije pojedinih vrsta verbalnog ponašanja, ipak ne omogućuje opći te-

⁶ Od svih tih tipova komunikacije samo je ona prva doista jezična, a sve su ove druge zapravo samo prividno jezične, jer se ne obavljaju jezičnim sredstvima, nego drugim, izvanjezičnim, kojima jezik biva oblikovan. Jedino u tom tipu komunikacije on oblikuje.

orijski uvid u problematiku kojom se ovdje bavimo, a to je načelno pitanje položaja i uloge jezika u književnom djelu, koje, dakako, odmah uključuje i pitanje njegove lingvističke kompetencije.

Budući da je književno djelo samo po sebi višeslojna, jedinstvena i neponovljiva struktura, osnovni bi zadatak lingvistov u pristupu toj strukturi bio izdvajanje i analiza jezičnog sloja u književnom djelu. S dosada ustaljenoga lingvističkog gledišta metodološki se takav postupak čini posve ispravnim i teško da bi mu se mogle uputiti ozbiljnije zamjerke. No u izvršavanju takva zadatka teškoće se međutim pojavljuju onda kad se čitav problem postavi drugačije, kad se želi pokazati ne izdvajanje nego baš uključivanje jezičnog sloja u književno strukturiranje. Jezik je naime u književnom djelu na specifičan način oblikovan književnom organizacijom poruke eda bi tu poruku „nosio”, te svako njegovo izdvajanje iz diskurza u kojemu se ta poruka strukturira znači istodobno ispuštanje iz vida upravo onoga što je za položaj jezika u takvu strukturiranju bitno. Svako izdvajanje jezičnih znakova iz diskurzâ u kojima se ti znakovi ostvaruju značilo bi, s jedne strane, njihovo vraćanje u okvire gramatičkoga sustava koji im je u podlozi, i, s druge, u okvire komunikacijskog sustava tzv. običnog jezika.

Čini mi se da je jedna od osnovnih metodoloških pogrešaka većine pristupa jeziku književnog djela u tome što se jezik u književnom oblikovanju u njima promatra samo kao sredstvo tog oblikovanja, dakle kao nešto što je po sebi već oblikovano, te kao dovršeno i gotovo stoji književnom stvaraocu na raspolaganju — da ga, bez ikakve promjene, samo upotrijebi. Uporno se pri tom zanemaruje okolnost da se u samom činu stvaranja književnog djela istodobno stvara i jezik, i da su ta dva vida stvaralaštva u umjetničkom književnom oblikovanju nerazdvojna. Piscu dakle nije dano da za svoje djelo samo bira⁷ već gotove jezične znakove nego mu je „suđeno” da, u nuždi posredovanja novoga koje stvara, sam stvara (i) nove jezične znakove. Na sličnoj se metodološkoj pogrešci zasnivaju i pokušaji istraživanja jezika u književnom djelu uvidom u slučajeve tzv. otklona od jezične norme. Pojam se norme pritom najčešće vrlo usko shvaća: kao da je ona samo u pravilnosti gramatičkih struktura jezika i izboru (ovih ili onih) riječi iz njegova leksičkog fonda. Stoga istraživački anegdoticizam takvih pokušaja može dati samo trivijalne rezultate, koji za temeljitije razumijevanje položaja i uloge jezika u književnom djelu bivaju potpuno neupotrebljivi.

Lingvistika je svoj stav o položaju i ulozi jezika u književnom djelu zaoštrila u tvrdnji da se s jezikoslovnog gledišta načelno ne može utvrditi da li je koji tekst književan ili nije, te da razlika između književnoga i neknjiževnoga teksta nastaje i može se objasniti samo u različitosti ostvarivanja sadržaja jezičnih jedinica: ostvaruje li se sadržaj tih jedi-

⁷ Opaska o biranju jezika u kakvu književnom djelu, kao pozitivno konotirana kvalifikacija samoga djela, postala je već otrcanom i kritički posve neupotrebljivom frazom, kojom se izriče iz temelja kriva predodžba o tome da se jezik u stvaranju književnog djela bira, te otuda i krivi zaključak da je djelo umjetnički to uspješnije što je jezik u njemu biraniji. Jezik međutim, ipak, nije jelovnik u restoranu, niti je književni stvaralac u njemu kakav razmaženo-izbirljivi gost, pa prema tome ni književno djelo ne može biti tek dobro odabran menu, ma koliko raznovrstan i obilan on bio, i ma kako narudžba bila pomno odmjerena.

nica u kakvu stvarnom kontekstu, riječ je o neknjiževnom tekstu, ostvaruje li se pak u sveukupnosti čitaočeva iskustva, riječ je o književnom tekstu.⁸

Takvo strogo lingvistički utemeljeno gledište ne može se, dakako, opovrgnuti samom činjenicom da ima tekstova koji organizacijom sadržaja svojih jezičnih znakova snažno sugeriraju jedan odnosno drugi način ostvarivanja tog sadržaja, jednu odnosno drugu mogućnost njegova čitanja. Po navedenom gledištu svaki se dakle tekst načelno može čitati i kao književan i kao neknjiževan. U praksi se međutim pokušaj čitanja jednih tekstova kao književnih a drugih kao neknjiževnih pokazuje besmislenim, ako isključimo sporne rubne slučajeve u kojima je i jedno i drugo čitanje moguće. Konačna odluka o tome da li je u takvim slučajevima koji tekst doista književan ili nije u krajnjoj je konzekvenciji pitanje vrijednosnog suda, a taj pak nije u lingvističkoj kompetenciji.⁹

Ovako skiciran lingvistički model položaja i uloge jezika u književnom djelu ne nijeće, dakako, samo postojanje književnih tekstova nego samo upozorava na to da se književna narav tih tekstova s jezikoslovnog gledišta ne može utvrditi te da se shodno tomu na temelju bilo kakve lingvističke analize ne mogu izvoditi zaključci o njihovoj književnoj vrijednosti. Znači li to pak da je lingvistički pristup jeziku tih tekstova suvišan?

Ako je naime u lingvističkom modeliranju jezika razlika između književnih i neknjiževnih tekstova gotovo zanemarljiva ili potpuno irelevantna, nužno se postavlja pitanje opravdanosti, svrhe i dosega lingvističkog pristupa jeziku književnih tekstova. „Smije” li se

⁸ Tezu je postavio i u nekoliko je radova razrađuje i argumentirano brani Radoslav Katičić. Četiri u časopisima ranije objavljena rada uvrštena su u knjigu *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, str. 185-244. U petom se članku, *Književna umjetnina kao znak*, *Umjetnost riječi*, XXI, 1977, 1-3, 129-141, produbljenije obrazlažu već ranije izložene tvrdnje.

⁹ U prilog mogućnosti donošenja kakva-takva pouzdanijeg suda o tome da li je što književno (djelo) ili nije običava se kadšto navoditi i okolnost da je književna djelatnost u svojoj biti u prvom redu intencijska djelatnost, te da je stoga već sama ta intencionalnost u velikoj mjeri kvalificira kao književnu. Može li se međutim reći da je doista književno (stvaralaštvo) sve ono što se intencijski kao književnost pokušava realizirati u tekstovima? Na to pitanje nije moguće decidirano odgovoriti. Sama intencija da se napiše tekst koji bi imao biti književan nije, dakako, još dovoljna da taj tekst uistinu i bude književan, odnosno da ima određenu književnu vrijednost. S druge pak strane tekst može biti (ili postati) književan i onda kad nije pisan s izričitom intencijom da to doista i bude. Tu bi možda valjalo i razlikovati književan tekst od teksta s određenom književnom vrijednošću. Jer činjenica je da ni svi književni tekstovi nemaju jednaku književnu vrijednost. Jedno je dakle književan status kakva teksta a drugo njegova književna vrijednost. Književna mu se vrijednost određuje vrednovanjem, tj. odmjeravanjem prema drugim tekstovima i utvrđivanjem mjesta na vrijednosnoj ljestvici. A kako mu se određuje književna opstojnost, književni status? Jedno je sigurno: što ne može imati književnu opstojnost, ne može imati ni književne vrijednosti, a kako se opstojnost ne može objektivno utvrditi, to znači da se o njoj može posredno izvesti zaključak preko vrijednosti, do kojega se došlo vrednovanjem. Književna vrijednost nije stalna ni apsolutna nego upravo promjenljiva i relativna veličina. Ono što je za mene književno vrijedno ne mora biti vrijedno i za drugoga. Književna se vrijednost rasprostire u krugovima, od tzv. nacionalne do tzv. svjetske književne vrijednosti, ili možda čak od vrijednosti određene generacije do svjetske vrijednosti, vrijednosti epohe. Osim toga, i u kategoriji književne vrijednosti valja razlikovati dvije njezine oznake: jedno je književna vrijednost utvrđena književnopovijesnim mjerilima, a drugo vrijednost koju utvrđuje svaki pojedini čitalac. Jedna je tzv. objektivna a druga subjektivna. Lingvistika se sigurno ne bavi niti može baviti utvrđivanjem književne vrijednosti nekog djela, ali se, analizom jezika, može baviti potvrđivanjem njegove književne opstojnosti.

(i može li se) jezična sastavnica u književnom djelu proučavati neovisno o književnom statusu toga djela, samo u posve lingvističke svrhe, bez pokušaja da joj se bar načelno teoretski odredi položaj u cjelini književne tvorevine? Na ta pitanja moguća su dva odgovora, koja se međusobno isključuju: ili lingvistički pristup jeziku književnoga teksta nije dovoljno adekvatan da uoči i opiše razliku prema jeziku neknjiževnoga teksta, ili je, ako se razlika doista ne može utvrditi, posve suvišan. Ima li naime ikakva smisla poduzimati lingvističku raščlambu jezika baš na kakvu književnom tekstu, a već unaprijed znati da takvom raščlambom nije moguće ni potvrditi ni zanijekati književnu opstojnost teksta kojega se jezik opisuje? Što u prilog potvrdi književne opstojnosti teksta takva jedna analiza još može značiti?

Ako se jezična organizacija književnoga teksta s lingvističkog gledišta ni po čemu ne razlikuje od jezične organizacije kakva drugog teksta, nije li svejedno kojega ćemo teksta jezik analizirati? Odgovor na to pitanje ovisit će u prvom redu o tome kakav lingvistički model jezika primjenjujemo u analizi jezične organizacije spomenutih tekstova. Primjenjujemo li komunikacijski model jezika – s pridruženim mu gramatičkim sustavom – kako smo ga prethodno opisali, bit će posve svejedno analiziramo li jezičnu organizaciju jednoga ili jezičnu organizaciju drugoga teksta, rezultati će, uz stanovita moguća odstupanja, biti manje-više isti. Primjenjujemo li pak koji drugi model, npr. model stvaralaštva u jeziku, doći ćemo do zaključka da se dvije jezične organizacije međusobno razlikuju. Tada više neće biti sasvim svejedno kojih se tekstova jezik analizira: književnih ili neknjiževnih.

Ne može nas naime, pogotovu kad je riječ o književnim tekstovima, u potpunosti zadovoljiti samo onaj lingvistički model u pristupu jeziku koji se temelji na pretpostavci da književna opstojnost kakva teksta nikako ne ovisi (i) o svojstvima jezika kojim je taj tekst napisan. Ta pretpostavka vrijedi samo za organizaciju sustavom već unaprijed zadanih odnosa na gramatičkoj razini jezika. Gramatička je pak razina nuždan uvjet svakom jezičnom oblikovanju, bilo ono književno ili neknjiževno; ona je sam temelj tog oblikovanja. Kao apstraktni sustav pravila u međusobno invarijantnim odnosima, gramatička je razina nekog jezika, iako bitna i neizostavljiva, ipak tek opći oblikotvorni uzorak po kojemu se taj jezik u tekstovima na različite načine individualno strukturira.

Gramatičko je oblikotvorno načelo samo jedno od oblikotvornih načela u oblikovanju jezika, za sve tekstove određenog jezika nužno i isto, ali ni za jednu vrstu teksta ne i jedino. Kad bi bilo jedino, jezik bi kao sustav za komunikaciju bio neupotrebljiv, jednako kao što bi neupotrebljiv bio i onda kada tog oblikotvornog načela u jeziku ne bi bilo. Za funkcioniranje jezika to je načelo dakle nužno, ali samo po sebi nije još i dovoljno. Osim gramatičkog načela, za komuniciranje jezikom nužna su i druga neka načela njegova oblikovanja. Gramatičko načelo osigurava jeziku za komuniciranje neophodnu stalnost njegovih struktura, stalnost koja se unutar jednog jezika i u vremenu i u prostoru nikako ili vrlo sporo mijenja, a druga oblikotvorna načela osiguravaju jeziku razigranost njegovih struktura.

Samo tako jezik može biti instrumentom različitih oblika i razina komunikacije. Na jednoj strani teži maksimalnom stezanju u zatvoren sustav, a na drugoj se pak maksimalno

otvara raznovrsnim oblicima zbilje koju komunicira. Oba su ta njegova svojstva – zatvorenost u stalnosti struktura i otvorenost u njihovoj razigranosti – nužni uvjeti za uspostavljanje i neprestano poboljšavanje komunikacije. Statika nasuprot dinamici. I stalno održavanje ravnoteže među njima u različitim stupnjevima onoga što je u jeziku stalno i onoga što se u njemu mijenja. To održavanje ravnoteže i omogućuje komunikaciju. Kad bi jezik bio posve stalan i uvijek isti, komunikacija bi njime bila zapriječena jer bi se sadržaj njegovih znakova vazda ostvarivao u njima samima. Kad bi se pak, s druge strane, jezik stalno mijenjao, bez ikakva oslonca u stalnosti svoga sustava, komunikacija bi također bila onemogućena prekomjernom raznolikošću situacija u kojima bi se ostvarivao sadržaj njegovih znakova. S jedne se strane jezik steže i zatvara u svoju gramatiku, a s druge se pak te svoje stegnutosti u gramatičke okvire nastoji osloboditi. Razigranost jezičnih struktura moguća je dakle samo na podlozi stalnosti, koja ne dopušta da jezični sustav prevrši sebe sama, izgubi identitet, raspadne se i prijeđe u nejezik.

Jedna od tih najstalnijih stalnosti u jeziku svakako je i njegova gramatička razina: ona ne ovisi ni o kontekstu ni o izvanjezičnoj situaciji, te je shodno tomu najstalnija i u tekstovima, bez obzira na ovakvu ili onakvu njihovu namjenu. I doista: gramatička razina jezika ni po čemu ne određuje niti može odrediti književnu narav teksta koji je tim jezikom napisan. Književna je opstojnost teksta neovisna o gramatičkom ustrojstvu jezika i ni po kakvim gramatičkim svojstvima nije njime (posebno) uvjetovana. Činom književnoga stvaranja nužno se doduše aktualiziraju i gramatičke strukture jezika u kojemu se to stvaranje očituje, ali one nisu uključene u sam stvaralački akt nego ostaju izvan njega. Zbog toga lingvistička analiza književnoga teksta koja se zaustavlja samo na opisu gramatičke razine jezika u njemu ne može ni doprijeti do njegove književne opstojnosti. Analizira li se jezik književnih tekstova samo na apstraktnoj razini gramatičkoga sustava, rezultati dobiveni takvom analizom neće dati drugo do potvrdu da je taj gramatički sustav u podlozi jeziku koji se analizira. Književna se dakle opstojnost teksta ni najtananimom analizom jezika u njemu na gramatičkoj razini nikako ne može utvrditi. Što možemo utvrditi takvom analizom jezika tek je njegova nužna gramatička organiziranost. A gramatička je razina kao opći oblikotvorni uzorak za proizvodnju svih mogućih tekstova određenog jezika u određenom vremenu posve ista te stoga ne može poslužiti kao *differentia specifica* bilo kojem tekstu ili vrsti tekstova.

Prema tome, ako za gramatičko modeliranje jezika nije relevantna književna opstojnost tekstova kojih se jezik lingvistički modelira, onda, očito, ni za književnu opstojnost tih tekstova nije relevantna samo gramatička oblikovanost jezika na kojemu su ti tekstovi napisani. Književna se opstojnost kakva god teksta ne utemeljuje u gramatičkoj sferi jezičnog sustava u kojemu je taj tekst oblikovan jer je jezični sustav u svojoj gramatičkoj pojavnosti bezvrijednosna apstraktna veličina, dostupna tek sustavnu metalingvističkom opisu.¹⁰ Kad bi gramatički sustav kojega jezika uključivao u sebi, bar potencijalno, i knji-

¹⁰ Krajnji je cilj lingvističkog modeliranja nekog jezika konstruiranje gramatike toga jezika. A što je zapravo jeziku gramatika? Ono što se može pretpostaviti i opisati kao skup invarijantnih odnosa u jezičnom sustavu pomoću kojih se omogućuje komunikacija među sudionicima u komunikacijskom pro-

ževne vrijednosti¹¹, svaka bi se gramatika mogla čitati kao zasebno književno djelo. Iz iskustva međutim znamo da to ipak nije moguće. Ta je situacija jednako apsurdna kao kad bismo koje književno djelo otčitavali samo na razini gramatičke strukture njegova jezika. To je doduše moguće, ali za uvid u specifičan položaj jezika u književnoj tvorevini nije dovoljno.

Budući da se književni ili neknjiževni status kakva teksta analizom jezika na njegovoj gramatičkoj razini ne može utvrditi, jer je organizacija jezika na toj razini sustavom već zadana i za sve tekstove jednaka, u potrazi za primjerenim modelom stvaralaštva u jeziku valja se vratiti razmatranju naravi samoga jezičnog znaka. Lingvističko nas je modeliranje jezika glede mogućnosti realizacije različitih tekstova za sada dovelo do zaključka da ima tekstova koji svojom organizacijom snažno sugeriraju ostvarivanje sadržaja svojih jezičnih znakova u sveukupnom čitaočevu iskustvu, koji dakle sami sobom sugeriraju književno čitanje. Može li se sada na temelju takva zaključka pretpostaviti da to sugestivno usmjeravanja čitanju teksta kao književnoga potječe bar djelomice i iz jezične njegove organizacije, one koja se postiže već samim činom pisanja toga teksta? Potvrđan bi odgovor u tom slučaju značio da se ta organizacija po nečemu ipak razlikuje od jezične organizacije kakva teksta koji takvo čitanje ne sugerira. Niječan bi pak odgovor značio da književna organizacija nije ovisna o jezičnoj, da, drugim riječima, jezična nije u funkciji književne.

Da bismo odgovorili na postavljeno pitanje, moramo najprije razmotriti što se može razumjeti pod pojmom jezične organizacije teksta. Pod pojmom se jezične organizacije teksta mogu razumjeti dva tipa jezičnog organiziranja. U jednom je tipu jezične organizacije teksta jezik prvenstveno u funkciji oblikovanja izvanjezične zbilje i odnosa u njoj, u funkciji jezičnog organiziranja stvarnosno utemeljene zbilje. U takvoj organizaciji zbilje jezikom stvara se autonomna jezična zbilja. Taj se tip jezične organizacije teksta pojavljuje

cesu? A što su onda ti invarijantni odnosi? Nisu li oni možda „skrutnuti“, dugom upotrebom u pravila stegnuti i u njima konzervirani najdublji temeljni odnosi za snalaženje u izvanjezičnoj zbilji? Nije li, drugim riječima, gramatika samo najradikalnije u jeziku formalizirana semantika? I gdje je granica toj gramatikalizaciji semantike? Ne relativizira li se ona upravo semantizacijom gramatike? O tu se granicu u jeziku neprestano „otimlju“ lingvistika i pjesništvo. I stalno je pomiču, čas u jednom, čas u drugom smjeru. Lingvistika teži konzerviranju jezičnih struktura za komunikacijske potrebe, a pjesništvo ih otvara najraznovrsnijim oblicima postojanja izvanjezične zbilje. Jezični se sustav time istodobno ritmički steže i širi, zakonitošću kojoj je ta opreka upravo u temelju: stezanjem u sebe sustavu se neprestano proširuju granice.

¹¹ Jezik, načelno, ne nosi vrijednosti, pa ni književnu vrijednost, ni u svojoj gramatičkoj strukturiranosti ni u strukturiranosti samoga jezičnog znaka kao apstraktne jezične jedinice koju uzajamno uvjetovana veza izraza i sadržaja čini tek prikladnom za komunikaciju. Vrijednosti dakle nisu u samom jeziku nego se stvaraju tek upotrebom jezičnih znakova u određenim kontekstima i situacijama (u kojima se sadržaj tih znakova ostvaruje). „Prednost“ je piščeva u tome što je u mogućnosti da – u tekstu koji jezično organizira – ostvarivanju sadržaja jezičnog znaka sâm stvara i (najprimjereniji) kontekst. Stvarajući nove kontekste ostvarivanju sadržaja jezičnih znakova, pisac stvara i nova (književna) značenja, a time ujedno i nove vrijednosti. Jedino što ostaje izvan dosegta njegove (stvaralačke) moći jest podatak o tome stvaraju li se, i kako, te vrijednosti u svakom pojedinom čitaocu. Tu književno djelo iz područja stvaralaštva prelazi u područje (književne) komunikacije.

uvijek u komunikacijskoj praksi. Oblikovan iz potencijalno stvaralačkih elemenata jezičnog sustava, u nuždi posredovanja novoga, jezik u komunikacijskoj praksi i sâm oblikuje izvanjezičnu zbilju sudionicima u komunikaciji, te time, na društvenoj razini, stvara i posebnu komunikacijsku zbilju, s pripadnim joj sustavom ustaljenih značenja. Jezik je tu daleko oblikotvoran. Stoga bismo i tip jezične organizacije teksta s komunikacijskom funkcijom jezika mogli nazvati oblikotvorni tip jezične organizacije. Sadržaj se jezičnih znakova u takvom tipu organizacije uvijek nužno ostvaruje u kakvu stvarnom kontekstu, daleko u zbiljskoj situaciji. Jezik je u takvoj upotrebi jedno od moćnih sredstava za čovjekovo neposredno snalaženje u tzv. stvarnosnim dimenzijama zbilje.

Drugi je tip jezičnog organiziranja teksta onaj u kojemu jezik ne oblikuje izvanjezičnu zbilju nego biva oblikovan od nje. Jedan je od takvih oblikotvornih vidova izvanjezične zbilje i čovjekova književnim stvaralaštvom umjetnosno utemeljena zbilja. Ta se zbilja razlikuje i od zbilje oblikovane jezikom, u jedinicama sadržaja njegovih znakova, i od stvarnosno utemeljene zbilje, u kojoj se, jezičnim komuniciranjem, sadržaj tih jedinica ostvaruje. Sve tri te zbilje — i jezična i komunikacijska i stvarnosna — ipak ne ostaju izvan obzora umjetnosno utemeljene književne zbilje nego se nužno uključuju u nju, podređujući se specifičnim postupcima njezina oblikovanja. U umjetnosno se utemeljenoj književnoj zbilji prelamaju i jezična i komunikacijska i stvarnosno utemeljena zbilja. Struktura se književnoga djela time višestruko usložnjava.

Ovdje još jednom valja izričito naglasiti da se razlika među dvama navedenim tipovima jezične organizacije teksta — onog u kojemu jezik oblikuje izvanjezičnu zbilju sudionicima u komunikaciji i onog u kojemu biva oblikovan umjetnosno utemeljenom književnom zbiljom — ne očituje na razini gramatičke organizacije jezika u njima, gramatička je organizacija i u jednom i u drugom tipu ista, nego se očituje na razini organizacije samoga jezičnog znaka, u odnosu tog znaka prema zbilji koju ujezičuje, kojoj biva jeđinim mogućim izrazom.¹²

U umjetnosno se utemeljenoj književnoj zbilji jeziku potpuno mijenja položaj prema onomu kakav je imao u komunikacijskoj praksi. Dok je naime ondje on oblikovao iz-

¹² Stoga je prvi i temeljni uvjet metodološki primjerenom pristupu specifičnoj oblikovanosti jezika u poetskom diskurzu s lingvističkog gledišta napuštanje ideje o gramatički utemeljenoj artikulanosti jezika po razinama. Dok je u gramatičkom opisu jezika zbog metodoloških razloga to razlikovanje po razinama čak uputno, dotle bi u ovakvom tipu istraživanja ono predstavljalo osnovnu metodološku pogrešku. Jer pri stvaranju novoga poetskog diskurza nije došlo ni do kakve promjene u jeziku na bilo kojoj gramatičkoj razini nego se promijenio odnos jezičnog znaka prema izvanjezičnoj zbilji. Stvarajući novi poetski diskurz i u njemu novi jezik, pjesnik specifičnom oblikovanošću tog jezika nadilazi njegovu oblikovanost na razini gramatičke organizacije. To, dakako, nipošto još ne znači da taj novostvoreni jezik nije više i gramatički oblikovan, i da se po razinama ne može uopće analizirati; to jednostavno znači samo to da on kao novi jezik ne postoji po svojoj razinskoj organiziranosti nego baš po tome što tu artikulanost po razinama potire i sve razine svodi samo na jednu, na razinu diskurza, u kojemu se oblikovanim postupcima književnog oblikovanja i sâm oblikuje. Za razliku od svakodnevnoga govornog jezika, koji je propadljiv i trošiv, jer su trošivi i govor i stvarni kontekst u kojima se izraz i sadržaj jezičnih znakova ostvaruju, jezik književnoga djela „živi” i traje, zabilježen i sačuvan, prvo u kontekstu samoga djela, zatim u širem književnom kontekstu, te najzad i u iskustvu svakoga pojedinog čitaoca.

vanjezičnu zbilju, i činio je time jezičnom, jezikom dostupnom, ovdje sâm biva oblikovan dijelom zbilje koja je izvanjezična. Umjetnosno utemeljena književna organizacija poruke oblikuje i jezičnu organizaciju teksta, jezična je dakle organizacija ovisna o književnoj, a ne obratno, kako se do sada uglavnom mislilo.

Nije prema tome, jezik u funkciji književnoga stvaranja nego je književno stvaranje, oblikujući novu, umjetnosno utemeljenu zbilju, u funkciji stvaranja (i) novoga jezika, kao specifičnog izraza te zbilje. Otuda nam postaje jasan puni smisao tvrdnje da se jezik stvara u književnosti, da mu je ona jedno od nepresušnih vrela.¹³ Književna je pak činjenica sama po sebi izvanjezična činjenica, bez obzira na okolnost što je u jednom svom dijelu s jezičnom u neraskidivoj vezi. Tip odnosa te veze uvijek međutim određuje književna činjenica, a ne jezična.

Tek smo sada u mogućnosti odgovoriti na pitanje o tome da li je opravdano pretpostaviti da sugestivno usmjeravanje čitanju teksta kao književnoga odnosno neknjiževnoga proizlazi bar djelomice i iz jezične njegove organizacije. Postuliranjem dvaju tipova jezične organizacije teksta, jednoga u kojemu jezik oblikuje izvanjezičnu zbilju, i drugoga u kojemu na specifičan način biva oblikovan od dijela izvanjezične zbilje, takva pretpostavka ne samo da postaje moguća i opravdana nego se, štaviše, pokazuje i nužnom. To, dakako, nipošto još ne nameće lingvistici i obvezu da vlastitim metodama utvrđuje je li koji tekst književan ili nije. Odluka o tome ionako ne spada u njezinu kompetenciju.

Mnogo je međutim važnije to da se u lingvističkom promišljanju jezika načelno prihvati utvrdiva činjenica o postojanju razlike u jezičnoj organizaciji neknjiževnih i književnih tekstova, koja je činjenica objašnjiva postuliranjem dvaju mogućih tipova jezične organizacije teksta, i da se svaki od tih tipova pokuša adekvatno lingvistički opisati.

Lingvistika naime sama sebi uskraćuje mogućnost da jezičnu pojavu teorijski promisli u cjelini ako zanemari pretpostavku o postojanju neknjiževnih i književnih tekstova, i odbaci mogućnost adekvatna lingvističkog tumačenja njihove jezične organizacije postuliranjem dvaju različitih tipova jezične organizacije teksta – uz istu gramatičku – i ako se u analizi zaustavi samo na jednom tipu, komunikacijski uvjetovanom. S druge će pak strane lingvist učiniti metodološku pogrešku ako ta dva tipa jezične organizacije – načelno ih prihvativši – ili u pristupu jednostavno izjednači, pa i književni tip opisuje kao da pred sobom ima i onaj drugi, neknjiževni, odnosno komunikacijski, ili pak – uvažavajući razliku među njima – svaki opisuje kao posebnu jezičnu upotrebu jednog te istog jezika u dvije različite funkcije. Nije tu naime riječ samo o dvije upotrebe potpuno istoga jezika, niti možda o dvije njegove različite funkcije, jer isti jezik dvije funkcije ne može ni imati, nego je jednostavno riječ o dva različita jezika, različita ne po funkciji svoje upotrebe nego po svojoj znakovnoj funkciji, dakle po naravi samoga jezičnog znaka.¹⁴

¹³ Vidi Radoslav Katičić, *Nešto napomenâ o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 2, 1974, 225-257. Navedena je tvrdnja na str. 240.

¹⁴ Iz navedenoga biva jasno da se pod jedinstvenim pojmom tzv. nacionalnoga jezika „krije” zapravo više – gramatički potpuno jednakih – jezičnih sustava kojima se na društvenoj razini „pokrivaju” raz-

Moglo bi se sada komu, na temelju ovakva postavljanja problema, učiniti da tu lingvističko gledište mora uzmaći pred književnoznanstvenim. Valja stoga reći da konstruiranje lingvističkog modela položaja i uloge jezika u književnom djelu kojim se jezična organizacija teksta promatra u ovisnosti o književnoj organizaciji poruke ne znači istodobno i podređivanje lingvistike književnoj znanosti. Takvim se modelom metodološka perspektiva u istraživanju doduše mijenja – pa lingvist više ne može postupati kao da pred sobom ima samo jezik u njegovoj komunikacijskoj funkciji, niti se može zadovoljiti samo opisom gramatičke strukture takva jezika, jer bi rezultati tog opisa glede potpuno novog položaja i uloge jezika u književnom djelu bili zapravo trivijalni – no to nipošto još ne može biti razlogom da i u tako izmijenjenoj perspektivi proučavanje jezika ne ostane i dalje u lingvističkoj kompetenciji. Suradnja pak među lingvistikom i književnom znanostu na tom je stupnju istraživanja sudbine jezičnog znaka u okrilju književnoga više nego poželjna. Poticaje takvoj suradnji na proučavanju interferirajućih znakovnih sustava u zadnje će vrijeme svojim specifičnim gledištima pružiti i semiotika, postulirajući književno djelo kao modelativni znakovni sustav drugoga stupnja, prema tzv. prirodnom jeziku kao modelativnom znakovnom sustavu prvoga stupnja.¹⁵

No već je i ranije, u okviru strukturalistički zasnovane lingvističke teorije, njezina glosematičkog smjera, i pojmovno i terminološki jasno profiliran problem odnosa dvaju jezičnih sustava koji, iako se svojim položajem u teoriji znatno razlikuju, nedvojbeno ulaze u područje interesa lingvističkog modeliranja. Riječ je, s jedne strane, o denotativnom jeziku, jeziku, kojemu nijedna razina, ni razina izraza ni razina sadržaja, nije jezik, i, s druge, o konotativnom jeziku, jeziku, „koji nije prirodni te kojemu se razina izraza oblikuje od razine sadržaja i razine izraza kakva denotativnog jezika”¹⁶, kojemu je dakle razina izraza već jezik.

Takav je osobito složeni tip jezika, između ostaloga, i književno djelo, sa specifičnim položajem jezične sastavnice u njemu. Osim konotativnog jezika, u koji denotativni ulazi samo kao njegov izraz, lingvistička teorija poznaje još jedan tip jezika kojemu je također jedna od razina već jezik, jezik naime u koji denotativni ulazi samo kao njegov sadržaj. To je metajezik. Razlika između konotativnog jezika i metajezika u tome je što je konotativni neznastveni a metajezik znanstveni tip jezika. Oba pak kao jednu od svojih razina imaju već denotativni jezik. Konotativnomu je denotativni izraz a metajeziku sadržaj.

Pokušamo li sada, u sklopu takvih razgraničenja, promotriti naše temeljno pitanje, pitanje položaja i uloge jezika u književnom djelu, uvidamo da su nas dosadašnja razmatranja dovela do točke u kojoj se čini ne samo mogućim nego, štaviše, i nužnim utemeljiti

ličite i načelno međusobno odvojene komunikacijske potrebe. Hrvatska se trodijalekatska jezična situacija odlikuje u tome specifičnom složenosti. U njoj se naime može pretpostaviti i obratan slučaj: trima se gramatički različitim jezičnim sustavima „pokrivaju” društveno iste komunikacijske potrebe: tzv. obična komunikacija, s jedne, i književna komunikacija, s druge strane.

¹⁵ Vidi Jurij M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976, str. 54.

¹⁶ Vidi Louis Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980, str. 109.

lingvistički pristup proučavanju jezika književnog djela, ali tom proučavanju istodobno odrediti i granice.

Shvatimo li naime konotativni jezik kao poseban oblik neznanstvenog diskurza kojemu denotativni jezik biva samo specifično oblikovanim izrazom, a metajezik kao poseban oblik znanstvenog diskurza kojemu denotativni jezik biva samo specifično oblikovanim sadržajem, i ako, za ovu priliku, te diskurze imenujemo kao pjesništvo i lingvistiku, dolazimo do zaključka da i pjesnik i lingvist, svaki iz svoje spoznajne perspektive, na dva različita načina, i možda s različitim konačnim ishodom, pokušavaju svojim modelima oblikovati zapravo isti jezik, denotativni, i oblikujući ga neprestano mu istražuju samu njegovu znakovnu narav.

Dok ga, s jedne strane, lingvistika znanstveno konstituira i terminološkim preciziranjem određuje kao znakovni sustav, dotle ga, s druge, pjesništvo stvaralačkim konotiranjem neprestano razara i rastače. Lingvistici je do toga da utvrdi što denotativni jezik zapravo jest – kakva mu je unutrašnja struktura i koje su mu vanjske funkcije – a pjesništvu do toga da pokaže što bi taj jezik – u stvaralačkoj projekciji – još sve mogao biti. I tako, u krajnjoj crti, glede denotativnog jezika, konačnoj spoznaji jedne discipline, lingvistike, stalno izmiče prostor spoznavanja druge, pjesništva.

Ta su dva tipa istraživačkog oblikovanja istog jezika u spoznavanju čovjekove jezične djelatnosti beskonačna i komplementarna, i jedan je tip nezamjenjiv drugim. A kako će vjerojatno ipak biti da svojim „radom na jeziku” pjesništvo povijesno prethodi jezikoslovlju, zanemarivanje poetskog udjela u jezičnoj zbilji može biti ozbiljan nedostatak jezikoslovnih istraživanja.

Došli smo, eto, do toga da možemo reći kako i pjesnik i lingvist – „čarobnjak riječi” i „suhopami gramatik” – bitno „rade” na istom predmetu, kako su obojica u pravom smislu riječi zaljubljenici, odnosno zatočenici jezika i njegovi autentični istraživači. (Pa katkada na tom poslu oslobađanja (od) jezika i „zastrane”, te i jedan i drugi budu u svojim tekstovima hermetični i „nekomunikativni” tzv. običnom čitaocu.) Dok je naime lingvistu denotativni jezik „samo” predmet odnosno sadržaj logičke obradbe, pjesniku on postaje izrazom stvaralačkog imaginiranja zbilje u individualnoj potrebi njezina umjetničkog prestrukturiranja. Jezikom jednom već oblikovanoj i komunikacijski aktualiziranoj zbilji – kakva se posreduje u komunikacijskoj praksi – pjesnik individualnim postupkom preoblikovanja kao protutežu stvara novu zbilju, težeći njezinoj univerzalizaciji. Da bi to mogao, mora preoblikovati i jezik kojim je jednom oblikovana zbilja već oblikovana, mora dakle stvoriti nov jezik.¹⁷

Što zapravo znači stvoriti nov jezik? Vidjeli smo već da se nove jezične jedinice stvaraju u komunikacijskoj praksi, u nuždi posredovanja novoga, zbog poboljšavanja komunikacije, i da u njihovu nastajanju jednako participiraju koliko samo novo toliko i potencijalno stvaralački elementi iz nenormiranog dijela sustava. Ti novonastali jezični zna-

¹⁷ Nov jezik ne stvara samo pjesnik nego ga, za svoje istraživačke potrebe, jednako stvara i lingvist. I jedan i drugi stvaraju jezične sustave različite od komunikacijski organiziranog denotativnog jezika, na specifičan se način od njega udaljujući – da bi upravo time što dublje pronikli u njegovu bit: lingvist terminološki usustavljenim metajezikom a pjesnik konotativnim jezikom.

kovi, s imanentnom svojom funkcijom pridruživanja izraza sadržaju preslikavanjem sadržaja na izraz, kao komunikacijske jedinice ulaze u komunikacijski opticaj i prihvaćanjem od sudionika u komunikaciji postaju dijelovi komunikacijskog sustava određene društvene zajednice koja se služi tim jezikom. Kad se u komunikacijskom opticaju pojavi prvi put, jezični je znak maksimalno nov, jer nosi maksimalnu količinu obavijesti i o sebi i o novom koje posreduje. Stvaranjem drugih novih jezičnih znakova novonastali jezični znak „zastarijeva” i upotrebom se iz područja stvaralačkog potiskuje u normirani dio sustava. Ipak, čono bitno novo u jezičnom znaku ne zastarijeva, i u stanovitom smislu ostaje uvijek novo, neovisno o upotrebi i stvaranju drugih jezičnih znakova. To novo sâm je novonastali jezični znak, kao dio sustava kojemu pripada.

Sustavnim mehanizmom stvaranja novih znakova za potrebe komunikacije doista u jeziku gotovo svakodnevno nastaje mnoštvo novih znakova, od kojih samo jedan dio ulazi u komunikacijski opticaj, a drugi, bez društvene verifikacije, ostaju na razini individualnih tvorbi. No nijedan od tih znakova, premda svaki poboljšava komunikaciju, ne čini još jezik novim, ne stvara nov jezik u smislu promjene njegove temeljne znakovne funkcije, imanentne koliko svakom pojedinom znaku toliko i znakovnom sustavu kao cjelini. Nijedan od tako nastalih jezičnih znakova ne stvara novu znakovnu funkciju nego samo reproducira već postojeću. A bez nastajanja nove znakovne funkcije ne može biti ni novoga znaka, pa, prema tome, ni novoga jezika.

Valja dakle istražiti kako nastaje nova znakovna funkcija, novi znak. Iz netom izloženoga očito je da novi znak ne može nastati već postojećim mehanizmom stvaranja novih znakova na razini denotativnog jezika. U potrazi za iznalaženjem postupka po kojemu nastaje novi jezični znak nužno je dakle poći od činjenice o postojanju jednom već stvorenih jezičnih znakova, s imanentnom njihovom funkcijom, u koju ravnopravno ulaze oba njezina funktiva: i izraz i sadržaj. Valja pri tom imati na umu i to da potencijalno stvaralački elementi iz nenormiranog dijela sustava, oni koji su obavili stvaralačku ulogu u oblikovanju jezika kojim se oblikuje zbilja u komunikacijskoj praksi, ne mogu više stvaralački participirati u nastajanju novoga znaka. Stvarajući, sada već postojeći, jezični znak, oni su svoju stvaralačku ulogu jednom već obavili. Po modelu stvaralačkog u jeziku taj jezični znak sada izlazi iz područja stvaralačkog i ustaljuje se u normiranom dijelu znakovnog sustava. I tek tada kad jednom već stvoreni jezični znak izađe iz područja stvaralačkog u jeziku i sa svojom se imanentnom znakovnom funkcijom ustaljuje u normiranom dijelu sustava, kad se u komunikacijskom opticaju do određene mjere nužno konvencionalizira¹⁸ tek tada, na njegovoj podlozi, može nastati i nastaje novi znak, kao zamac novoga znakovnog sustava s izmijenjenom znakovnom funkcijom.

¹⁸ Jezik se može konvencionalizirati i u svakodnevnoj i u književnoj svojoj porabi. Izvor konvencionalizacije jezika u oba je slučaja u samim jezičnim znakovima, u konvencionalizaciji veze izraza i sadržaja, s jedne strane, i situacije odnosno konteksta u kojem se sadržaj ostvaruje, s druge. Samom se konvencionalizacijom dokida stvaralaštvo u jeziku i podržava svojevrsni komunikacijski automatizam. Stvarajući nove jezične znakove, književni stvaralac čini otklon i od jedne i od druge konvencionalizacije.

Nova znakovna funkcija, novi znak, ne nastaje niti može nastati ni iz čega nego, u individualnom stvaralačkom činu prestrukturiranja jezikom, za potrebe komunikacije, jednom već stvorene slike svijeta, nastaje dijelom od „staroga” jezičnog znaka, koji s imanentnom svojom znakovnom funkcijom među izrazom i sadržajem u novi ulazi samo kao njegov izraz, i dijelom od stvaralački imaginirane, umjetnosno utemeljene izvanjezične zbilje — na kojoj počiva književna opstojnost djela — i koja u novi znak ulazi kao njegov sadržaj. Može se dakle reći da novi jezični znak nastaje kao izraz stvaranju nove, izvanjezične zbilje.

Na određenom stupnju priopćajne zasićenosti u komunikacijskoj praksi težnja k utočnjavanju novoga, još neoblikovanog „sadržaja” jezičnim izrazom prestaje u stvaranju poetskog diskurza biti proporcionalna ustrajavanju u komunikacijski utemeljenoj organizaciji jezičnog znaka. Stoga će pomak od ustaljena svjetonazora u stvaralačkom činu nužno uvjetovati i potrebu proboja komunikacijski zadane jezične razine. Riječ je tu jednostavno o tome da individualizacijom stvorenu novu sliku svijeta unutar umjetnosno utemeljene književne zbilje komunikacijski strukturiran jezični izraz ne može više „pokriti”. Jezično će se „pokriće” zbog toga tražiti u stvaranju novoga jezika prestrukturiranjem „staroga”.

Što se dakle događa s jezikom u svakom poetskom diskurzu? U svakom se poetskom diskurzu (za potrebe komunikacijske prakse) već postojeći (i prema stvarnosno utemeljenoj izvanjezičnoj zbilji jednom već oblikovani) jezik nužno preoblikuje¹⁹, i to u skladu s oblikotvornim postupcima književnog oblikovanja, u kojima se zasniva nova, umjetnosno utemeljena, književna zbilja. S jedne strane, postupci književnog oblikovanja u svakom poetskom diskurzu upravljaju jezičnim oblikovanjem i određuju ga, ali su, s druge, u velikoj mjeri i sami određeni njime. Mogućnosti književnog oblikovanja određene su naime već postojećom oblikovanošću jezičnih znakova prema stvarnosno utemeljenoj zbilji. Otuda se specifičnim položajem jezika u svakom poetskom diskurzu između dvije izvanjezične zbilje, jedne stvarnosno a druge umjetnosno utemeljene, stvara toliko karakteristična napetost. Jezični se znakovi tu nalaze u procijepu između dviju zbilja: komunikacijski stvarne i poetski mišljene zbilje. Svaka se od njih svojom posebnom oblikovanošću u jeziku suprotstavlja drugoj, ali u tom suprotstavljanju jedna drugu istodobno i „dopunjuje”.

Uz neizbježnu, sustavom već unaprijed zadanu, i o pojedincu, kontekstu i situaciji neovisnu gramatičku oblikovanost, s jedne strane, i, na njezinoj osnovi, oblikovanost za komunikacijske potrebe, s druge, pri stvaranju se umjetnosno utemeljene zbilje u književnom tekstu novi jezični znak, novi jezik — kao njezin izraz — na razini konkretne, jedno-

¹⁹ To preoblikovanje jezika u poetskom diskurzu ne zahvaća njegov gramatički sustav, on ostaje i dalje nepromijenjen, nego zahvaća sam jezični znak, utemeljen na odnosu izraza i sadržaja. Izraz i sadržaj su u jezičnim znakovima svakoga jezika međusobno uvjetovani i s gledišta gramatičke organizacije jedno drugim motivirani. Stoga se jednom već stvoreni jezični znak, s gramatički motiviranom vezom između izraza i sadržaja (slučajnost te veze ne potire njezinu motiviranost!), na razini svoje gramatičke organiziranosti i ne može promijeniti.

kratne i neponovljive porabe svaki put oblikuje još i posebnim individualnim i potpuno nepredvidivim imaginativno-oblikotvornim postupcima književnog oblikovanja.

Riječ je tu dakle o oblikovanosti jezika na trima zasebnim razinama: apstraktnoj gramatičkoj – s imanentnom znakovnom funkcijom pridruživanja izraza sadržaju preslikavanjem sadržaja na izraz – koja je razina nužna kao temelj svakom jezičnom oblikovanju i čija oblikovanost nije u vlasti pojedinca (premda tom oblikovanošću mora i te kako ovladati!), općoj komunikacijskoj, koja je svim sudionicima u komunikaciji zajednička i manje-više ista, i, konačno, o oblikovanosti na razini konkretne jezične porabe u oblikovanju svakoga pojedinoga poetskog diskurza²⁰. Taj je treći tip oblikovanja jezika isključivo u vlasti pojedinca te njegova konačna oblikovanost ovisi o oblikotvornim postupcima individualnoga književnog oblikovanja, tim je postupcima motivirana i uvjetovana i u cjelini svakoga novostvorenoga poetskog diskurza od njih neodvojiva. Oblikovanje jezičnog znaka u poetskom diskurzu tu ne određuju više komunikacijske potrebe jezičnog sporazumijevanja među sudionicima u komunikaciji nego ga određuje individualna potreba prestrukturiranja u komunikacijskoj praksi jednom već stvorene slike svijeta. To se prestrukturiranje ne može više izvesti tzv. starim jezikom.

Premda se svaki novi poetski diskurz kao cjelina u svojoj pojedinačnosti zbiljski nužno razlikuje od svakoga drugog, temeljno je načelo oblikovanja novoga jezika, s lingvističkoga gledišta, u svima njima isto. Lingvistici i jest zadaća da, neovisno o bilo kojem pojedinačnom diskurzu, opiše upravo to načelo oblikovanja novoga jezika, da, drugim riječima, pokuša pokazati što se s jezikom događa kad on „ulazi” u književnu upotrebu. Dotle u proučavanju jezika književnoga djela još seže lingvistička kompetencija, i tu se zaustavlja. Opis pak konkretnih oblikotvornih postupaka pri stvaranju novoga jezika u kakvu pojedinačnom poetskom diskurzu lingvistika mora, u naznačenim teoretskim okvirima, prepustiti drugim znanstvenim disciplinama, u prvom redu (lingvističkoj) stilistici.

Lingvistika dakle u književnom djelu ne proučava samo gramatičku razinu jezika kojim je djelo pisano, ni samo njegovu temeljnu komunikacijsku razinu (ta je ionako u djelu prisutna tek posredno), nego u prvom redu proučava proces stvaranja novoga jezika, a da bi to mogla, mora poći od pretpostavke o književnoj opstojnosti teksta kojega jezik proučava. Izricanje pak takve pretpostavke nije u lingvističkoj kompetenciji nego u kompetenciji književne znanosti, njezina posebnog segmenta koji se bavi kritičkim vrednovanjem. Analizom jezične sastavnice teksta lingvistika njegovu književnu opstojnost može još samo potvrditi.

²⁰ Te bismo tri vrste oblikovanosti mogli nazvati notacija, denotacija i konotacija, pri čemu pod notacijom razumijemo jezični sustav u gramatičkoj njegovoj organiziranosti, pod denotacijom jezični sustav u komunikacijskoj organiziranosti i pod konotacijom jezični sustav u književnoj njegovoj organiziranosti. U takvo bi se razgraničenje mogla možda donekle uklopiti i potreba za razlikovanjem standardnog jezika od književnoga. I jednomu i drugomu temeljna je gramatička organiziranost, dakako, ista. Od navedene se tvrdnje isključuju međutim slučajevi u kojima je standardnom i književnom jeziku i gramatička struktura različita. Takva je npr. hrvatska trodijalekatska jezična situacija, koja se „komplicira” još i udjelom latinskoga kao hrvatskoga književnog jezika, za koji se međutim teško može reći da je u hrvatskom društvenom okružju ikada bio i standardan.

Temeljni sustav jezika na kojemu piše pjesniku dakle služi samo kao podloga za stvaranje novoga jezika. Pri pokušaju stvaranja svakoga novoga poetskog diskurza, i u njemu novoga jezika, svaki je stvaralac nužno suočen s trima jezičnim zadanostima koje nikako ne može mimoći i koje u času pisanja bitno određuju njegov stvaralački čin: prvo je zadanost gramatičkim sustavom jezika kojim piše, drugo je zadanost aktualnom komunikacijskom organiziranošću jezičnih znakova, i, treće, zadanost organiziranošću jezičnih znakova na razini cjelokupne dotadašnje književne produkcije u korpusu tekstova ostvarenih istim jezikom na kojemu se i sâm odlučuje stvarati.

Koliko god su te zadanosti nezaobilazna podloga svakom stvaranju u jeziku, jednako toliko su mu i teško savladiva zapreka: s jedne je strane stvaranje bilo kojega novoga poetskog diskurza bez oslonca na te zadanosti nezamislivo, a s druge je samo u osloncu na njih neizvedivo. Red uspostavljen tim zadanostima između jezičnog sustava i izvanjezične zbilje nužna je pretpostavka svakom novom stvaranju, ali u granicama samoga tog reda još nikakva novog stvaranja ne može biti. Novo je stvaranje moguće tek onda kad se taj red naruši. Kao podloga stvaranju navedene se zadanosti moraju dakle prihvatiti a kao zapreka se moraju prevladati. Prevladavanje promjenom i moguće je samo uz pretpostavku stalnosti koju želimo promijeniti. Da bi stvorio doista nov poetski diskurz i u njemu novi jezik, i time izbjegao zamci „stvaranja” već stvorenoga i izricanja već izrečenoga, književni će stvaralac morati, bar donekle, izaći iz okvira tih zadanosti, morat će, drugim riječima, učiniti od njih stanoviti otklon. Logično je pretpostaviti da će taj otklon biti učinjen najprije ondje gdje ga je moguće relativno najlakše učiniti.

Jedva da je i moguće učiniti otklon od norme na gramatičkoj razini, jer je na toj razini norma najstabilnija. Ako pri stvaranju novoga poetskog diskurza od te norme i bude kakvih odstupanja, ta će odstupanja glede književne opstojnosti teksta biti uglavnom trivijalna i za tu opstojnost manje-više irelevantna. Na gramatičkoj razini jezične organizacije teksta stvaralaštvu su u jeziku vrlo sužene granice. Kao apstraktni sustav unutrašnjih zavisnosti, gramatika je nekog jezika već stvorena, neovisno o tekstovima koji se na tom jeziku trenutno stvaraju, i nijednom stvaraocu u jeziku ne pada ni na pamet da stvara kakvu novu gramatiku, niti bi to mogao. Najviše što može učiniti jest to da dobro ovlada onom već postojećom. To mu doduše za stvaranje autentičnog poetskog diskurza neće biti još dovoljno (jer se poezija ne piše iz gramatike ni iz rječnika), ali će mu svakako biti nužno: gramatika je bez teksta zamisliva i moguća, a tekst bez gramatike jedva da bi se i mogao (suvislo) organizirati.

Sužavanju granica stvaralaštvu u jeziku na gramatičkoj razini temeljni je razlog u specifičnoj naravi gramatičke organizacije samoga jezičnog znaka. Svojom gotovo bezuvjetno zadanom, na logici zasnovanom unutrašnjom uvjetovanošću (o „vanjskoj” jedva da se može i govoriti) jezični su znakovi na gramatičkoj razini motivirani – posljedica čega je manje-više stabilan i teško narušiv sustav gramatičkih značenja u pojedinom jeziku – za razliku od znakova na komunikacijskoj razini jezika, koji zbog svoje promjenama podložne situacijske uvjetovanosti izmiču čvrstoj motivaciji odnosa među izrazom i sadrža-

jem, bivaju arbitrami.²¹ A kako književno stvaranje u jeziku prvenstveno teži motivaciji jezičnih znakova u poetskom diskurzu, tom stvaranju na gramatičkoj razini izmiče mogućnost da se realizira. Ne može se naime postupku motiviranja podvrći nešto što je već motivirano, i to tako da mu se motiviranost uopće ne dovodi u pitanje. Obuhvatiti postupkom motiviranja jezične znakove na gramatičkoj razini značilo bi u samoj upotrebi nekog jezika stvarati nove odnose među već postojećim gramatičkim kategorijama i njihovim oznakama, značilo bi, drugim riječima, stvarati novu gramatiku. To pak prelazi okvire stvaranja bilo kojega poetskog diskurza, ma koliko ambiciozan on bio.²² Kad bi u svim jezičnim znakovima veza između izraza i sadržaja bila motivirana i manje-više stalna, kao u gramatičkoj sferi jezika, stvaralaštvo bi u jeziku bilo nemoguće.

Budući da je, dakle, gramatika nužno ugrađena u same temelje jezičnog stvaranja, te bitnog otklona od zadanosti njome ne može biti, pjesnik će u stvaranju novoga poetskog diskurza mogućnost otklona od jezične norme potražiti na drugim dvjema razinama organizacije jezičnih znakova: komunikacijskoj i književnoj. I sami po sebi, i međusobno, stupnjevi će tog otklona u svakom pojedinom diskurzu biti različiti.²³

Što u pokušaju stvaranja novoga jezičnog znaka pjesniku zapravo znači otklon od aktualne komunikacijske organiziranosti jezičnih znakova? Taj otklon u prvom redu znači pokušaj stvaralačkog prevladavanja zadanosti zbilje već postojećim, zatečenim jezikom u svakodnevnoj komunikacijskoj praksi. Moglo bi se dakle reći da stvaralaštvo u jeziku počinje ondje gdje prestaje komunikacijska upotreba jezika. Na razini svakodnevne komunikacije jezični su znakovi organizirani tako da im se sadržaj vazda nužno ostvaruje u stvarnom kontekstu, dakle u kakvoj god zbiljski konkretnoj situaciji, te stoga i služe snalaženju u stvarnosno utemeljenoj zbilji.

²¹ U zamjenu za nazive arbitrarnost (proizvoljnost), odnosno nemotiviranost (bespovodnost), kao neprikladne, Hrvoje Turković u radu *Tri terminološke vježbe* (Suvremena lingvistika, 10, Zagreb 1975, str. 12-13) predlaže naziv odrješivost, kojim se nazivom „označava mogućnost da dano označeno napusti danoga označitelja i da nađe drugoga označitelja, odnosno da dani označitelj napusti danog označenog i da nađe drugog označenog”. Odrješivost je, dakako moguće pretpostaviti i na gramatičkoj razini jezika, kad npr. u jezičnopovijesnoj perspektivi jedna gramatička kategorija preuzme funkciju druge. Takvo prestrukturiranje jezičnih odnosa u sustavu ne nastaje međutim pod neposrednim utjecajem književnog stvaralaštva u jeziku, niti na to stvaralaštvo može bitno utjecati. Zbog toga takvo prestrukturiranje za lingvističko promišljanje položaja i uloge jezika u književnom tekstu možemo smatrati zanemarivim.

²² Ma koliko to u prvi mah izgledalo paradoksalnim, analogija se između pjesništva i lingvistike ipak može uspostaviti. Polazeći od osećanja nemotiviranosti jezičnih znakova i težeći u poetskom diskurzu njihovoj motivaciji, pjesništvo, u krajnjoj konzekvenciji, u svakom pojedinačnom poetskom diskurzu teži zapravo gramatikalizaciji umjetnosno utemeljene zbilje. Ta se vrsta gramatikalizacije postiže semantizacijom sustava, odnosno jezičnih struktura koje se oblikuju u poetskom diskurzu. Tom se semantizacijom, na podlozi „prave” gramatike, omogućuje da se u okvire logičnih odnosa uključi i ono što nije logično. Tako je npr. semantizacija sintagme *plavo mljeko* iskustveno i zbiljski nelogična, ali zbog gramatički atributivno motivirane i stoga logički uvjetovane veze među pridjevom i imenicom ona u kontekstu poetskoga diskurza postaje u književnoj komunikaciji mogućim i logičnim.

²³ To, dakako, još ne znači da ih, baš po tome, nije moguće i tipologizirati. Tipologizaciji će, međutim, ipak izmaći ono što je za taj odmak bitno: njegova stvaralačka mjera.

Budući da svojim pjesničkim projektom autor teži stvaranju nove, umjetnosno utemeljene i imaginativno organizirane zbilje, različite od one stvarnosno utemeljene (koja je kako-tako u komunikaciji jezično već „pokrivena”), za stvaranje takve zbilje i njezino utjelovljivanje u jeziku, ujezičivanje, ne mogu mu biti dovoljni već postojeći i komunikacijski „zauzeti” jezični znakovi. Kako se još k tomu jezični znak (i) na komunikacijskoj razini upotrebom neizbježno konvencionalizira u odnosu na zbilju koju „pokriva” (a koja se u međuvremenu stalno mijenja), pjesnik će, u težnji za utočnjavanjem jezičnog izraza zbilji koju stvara, nužno učiniti odklon od te, konvencionalizacijom stvorene, „praznohodnosti” jezika u komunikaciji. U potrazi za istinitošću zbilje u složenoj slojevitosti njezinih odnosa pjesnik se već postojećem i manje-više općem jezičnom modelu zbilje u komunikaciji „suprotstavlja” stvaranjem još jednog modela – poetskoga.

Stvarajući taj model, pjesnik je svjestan da novu zbilju u njemu može učiniti poetski tvarom i umjetnički vjerodostojnom samo pomoću novoga jezika. Jednako je tako svjestan da takav novi jezik nigdje ne postoji već gotov, oblikovan, nego ga se u svakom stvaralačkom činu utjelovljivanja nove, poetske zbilje mora uvijek iznova stvarati. Nema jezika a priori predodređena za književnu upotrebu, niti takva koji toj upotrebi nikako ne bi odgovarao. Stvaralačkim se činom nova zbilja utjelovljuje u novom jezičnom znaku, u njemu se objektivira, u novoj njegovoj organiziranosti (njome). Organizirajući novo nekoga pjesništva, i sâm jezični znak biva nov, organiziran tim novim, u oblikovanosti nužno obilježen njime.

Oblikotvorni se postupci književnog oblikovanja u tom modelu projiciraju na gramatičko-komunikacijski već oblikovan jezik, te se tako stvara izuzetno složeno ustrojstvo sastavljeno od triju struktura: jezične zbilje, u jedinicama sadržaja jezičnih znakova, komunikacijski posredovane stvarnosne zbilje, i umjetnosno utemeljene književne zbilje. Književna se zbilja snagom stvaralačkog čina nameće jezičnoj te tako potire ili stavlja u drugi plan njezin odnos prema stvarnosnoj zbilji. Zbog toga logika stvarnosne zbilje prestaje biti mjerilom poetski imaginiranoj zbilji. Te se dvije logike samo slučajno mogu podudarati. Jezični znak u književnom stvaranju teži konkretizaciji poetski mišljene zbilje, bivajući toj zbilji jedinim mogućim izrazom. I dok je snalaženje u stvarnosno utemeljenoj zbilji još zamislivo bez jezika, iako jedva zamislivo, snalaženje u umjetnosno utemeljenoj zbilji bez jezika gotovo da se ne može ni zamisliti.

Komunikacijska razina jezika nije dakle dovoljna za umjetničko stvaranje u jeziku, niti se književni čin može poistovjetiti s činom tzv. obične komunikacije.²⁴ Komunikacijska funkcija jezika nije u književnom stvaranju temeljna njegova funkcija, te stoga ni

²⁴ Različite su i vrste nužnosti na kojima se ta dva vida jezične djelatnosti zasnivaju. Komunikacijska organizacija jezičnih znakova proizlazi iz društvene potrebe jezičnog sporazumijevanja među pripadnicima istoga jezika i poboljšavanja njihove komunikacijske prakse, ta je organizacija nužna, dakle, s jezičnoga gledišta, s gledišta samoga jezika kao društvenoga komunikacijskog sredstva, a književna organizacija jezičnih znakova proizlazi iz individualnih potreba stvaralačkog prestrukturiranja zatečene i jezikom jednom već oblikovane slike svijeta, i nije društveno nužna u onom smislu u kojemu je nužna prva. Ni krug sudionika u tim dvjema jezičnim djelatnostima nije jednak: od obične se komunikacije sužava prema književnoj. S jezičnog je gledišta književna djelatnost uža a sa semiotičkoga šira od komunikacijske.

književno stvaranje samo po sebi nije djelatnost s imanentnom društvenom funkcijom. Ma koliko se to činilo paradoksalnim, književno je stvaranje, kao stvaranje novoga (što mu je imanentna funkcija), u stanovitom smislu čak udar na komunikaciju i odmak od nje. U času stvaranja pjesnik se ne obraća nikomu posebno, nema pred sobom kakva određenog sudionika u komunikaciji (ne stvara dakle ni za koga, niti itko za drugoga može stvarati, osim ako se stvoreno ne prometne u proizvod), nego stvarajući u prvom redu komunicira sam sa sobom. Stoga se sadržaj jezičnih znakova koje stvara ne može ostvariti u kakvoj konkretnoj situaciji. Već u samom činu stvaranja pjesnik individualizacijom smjera na univerzalno! Komunikacijsku će pak funkciju, a time i društvenu, književno djelo dobiti tek naknadno, kad uđe u književni optičaj.

Budući da se organizacija umjetnosno utemeljene poetske zbilje razlikuje od organizacije komunikacijski posredovane stvarnosno utemeljene zbilje, nužno će se razlikovati i jezik kojim je svaka od tih dviju zbilja organizirana. Sadržaj se jezičnih znakova u poetskoj organizaciji jezika ne može ostvariti u kakvu stvarom kontekstu nego se može ostvariti samo u kontekstu poetskoga diskurza kojemu pripada. Tu se — stvaralačkim činom — sadržaj jezičnog znaka objektivira, da bi se potom, kao novi znak, aktualizirao u svakom pojedinom čitaocu. Stvarni je dakle kontekst književnom djelu zapravo svaki pojedini čitalac.²⁵ Književno se djelo ne bi ni moglo ostvariti kao književno, u sveukupnosti čitaočeva iskustva, da, s jedne strane, samo sobom, organizacijom sadržaja svojih jezičnih znakova, ne omogućuje književno čitanje, i, s druge, da čovjek kao čitalac već u sebi ne posjeduje bar potencijalnu sposobnost književnog modeliranja (bez kojega bi mu svi književno strukturirani tekstovi bili ili samo mrtvo slovo na papiru ili pak neka smiješna i za komunikacijske potrebe potpuno suvišna rabota).

Svaki je dakle pojedini čitalac empirijski utvrdiva situacija u kojoj se ostvaruje sadržaj jezičnih znakova književnog djela. Potpuno isti sadržaj za sve čitaoce, onakav kakvim ga je organizirao pisac, ali značenje za svakoga ponešto modificirano i drugačije jer je od čitaoca do čitaoca različita i situacija u kojoj se sadržaj ostvaruje. Zbog toga i jest moguće govoriti o promjeni značenja djela u prostoru i vremenu, uza sve to što mu se jezični znakovi ni u čemu ne mijenjaju. Nije tako rijetka pojava da se neka djela s vremenom deaktualiziraju, a druga se pak aktualiziraju. Jednako to vrijedi i u prostomom smislu: prostor i vrijeme samo su dvije varijante istoga trajanja.

Ostvarujući se dakle u svakom pojedinom čitaocu kao svom stvarom kontekstu, književno djelo s lingvističkoga gledišta nužno biva višeznačno. Za samoga pisca, međutim, koji je svom djelu prvi i najmjerodavniji čitalac²⁶, njegovo je djelo, bar u času stvaranja, manje-više jednoznačno, što je i posve razumljivo s obzirom na činjenicu da mu je

²⁵ Tu lingvistika gubi kompetenciju nad proučavanjem sudbine jezičnog znaka u književnom djelu, jer je stvarnih konteksta toliko koliko i potencijalnih čitalaca, pa se u mnoštvu tako individualiziranih situacija život jezičnog znaka ne može lingvistički sustavno dalje pratiti. Možda bi se tu moglo govoriti čak i o jeziku čitaoca koji se tako stvara, jeziku koji se, bar u ponečemu, razlikuje od piščeva jezika. Tom je razlikom moguće objasniti i različita tumačenja jednoga te istog djela.

²⁶ Može se stoga dogoditi da ga drugi i krivo pročitaju.

on prvi stvarni kontekst, pa se u tom času stvoreni kontekst djela i stvarni kontekst polapaju.

Sam otklon od komunikacijske organiziranosti jezika nije, dakako, istodobno već i stvaranje novoga jezika. Takav je otklon doduše nuždan uvjet tom stvaranju, ali sam po sebi nije još i nepobitan dokaz da je novi jezik u kakvu poetskom diskurzu doista već i stvoren. Formalno je naime odmak od komunikacijske razine jezične organiziranosti najlakše postići. Dovoljno je samo konstruirati takve jezične strukture iz kojih ostvarivanje sadržaja jezičnih znakova u stvarnom kontekstu nikako neće biti moguće, i već smo se jezično odmakli od svakodnevnog komunikacijske zadanosti jezikom, „oslobodili” se te zadanosti. Pri pokušaju uspostavljanja poetskog diskurza primjerâ će se takva prividnog oslobađanja od tzv. obične komunikacijske razine jezika naći mnogo. Za sve je te primjere u većem ili manjem stupnju karakteristična težnja k neobičnosti izraza, što se najčešće očituje u „biranju” tzv. velikih, teških, snažnih ili pak bizarnih, itd., riječi i izraza. Samo da se pod svaku cijenu i što više jezik poetskog diskurza razlikuje od jezika tzv. obične komunikacije. Kao da je najbitnija i gotovo jedina značajka jezika u poetskom diskurzu njegova neobičnost, i kao da se samo tom formalnom razlikom jezika u njemu prema jeziku u tzv. običnoj komunikaciji može dokazati prisutnost odnosno nadomjestiti odsutnost stvaralačkog čina u jezičnom oblikovanju poetskog diskurza.

Ali ono što se formalno može učiniti najlakšim, zbiljski se može pokazati najteže. Za stvaranje autentičnoga poetskog diskurza i u njemu novoga jezika nije naime dovoljan tek puki odmak od stvarnosne zbilje i njezine kakve god prezentnosti u komunikacijskom opticaju jezikom nego je nužna još i stvaralačka mjera tog odmaka. Udaljavajući se od zbilje u njezinoj činjeničnoj pojavnosti, pjesnik ne bježi od nje „u oblake i magle”, u lagodnost poetizacije, nego imaginativnim zahvatom u sredstvo spoznaje, samo mišljenje, pokušava svaki put proniknuti u samu njezinu univerzalnu bit.

To pak znači da odmak od zbilje i njezina jezika nikako ne može biti samo formalan, ne može se svoditi samo na biranje ovakvih ili onakvih riječi i izraza, nego mora biti stvaralački. Pjesnik ne bira već postojeće jezične znakove nego u odmaku od njih stvara nove, te se odmak od zbilje i njezina jezika zrcali u samom stvaralačkom činu, on je njegova prava mjera. Izostane li stvaralački čin, mjera se gubi i odmak se formalizira. U toj formalizaciji tada jednako „stradavaju” obje zbilje: i ona stvarnosno utemeljena i u komunikaciji postojećim jezikom već dostupna, kao i ona koja se stvaralačkim činom u novom poetskom diskurzu umjetnosno trebala tek utemeljiti. Umjesto stvaranja nove zbilje formalnim se odmakom na manje ili više dopadljiv način samo stilizira već postojeća. Posljedica je to nedosegnutosti (poetskog) iskaza „njegovim” (jezičnim) izrazom, te su stoga i jedan i drugi, i iskaz i izraz, „osuđeni” da „vise”. Nema zagrljaja među njima, pa ne može biti ni novoga poetski imaginiranoga predmeta, nove umjetničke tvorevine. Umjesto živih djela — stvorenih zagrljajem iskaza s izrazom, gdje jedan u drugomu traži svoj identitet — rađa se tako književna mrtvorodenčad.

Ne treba posebno ni isticati da — u stvaranju nove, umjetnosno utemeljene zbilje u poetskom diskurzu — stvaralačka mjera odmaka od stvarnosno utemeljene zbilje i njezina jezika nije ničim unaprijed zadana nego se nalazi isključivo u vlasti pojedinoga pjesnika, i

to ne kao gotova i jednom zauvijek određena nego kao nešto što se u svakom novom poetskom diskurzu uvijek iznova stvara i potvrđuje. Stvarajući, pjesnik zapravo neprestano traga za tom mjerom. Tragajući pak za njom, u svakom je novom ostvarenju djelomice i napušta, onakvu kakva je već ranije stvorena. Stoga ga već stvoreno ne oslobađa nužde stvaranja, nužde koju upravo stvaranjem pretvara u slobodu. Ni odmaka od zbilje i njezina jezika, ni oslobađanja od njih stvaranjem nove zbilje i njezina jezika, u poetskom diskurzu neće biti ako i taj odmak i to oslobađanje ne budu u sebi uključivali i svijest o zadanosti poetskog čina objema tim zbiljama: jednako onom koje se oslobađa kao i onom u koju se oslobađa. Oslobađanje od čega i moguće je samo sviješću o zadanosti time.

Stvaranje nove zbilje, ma kako nova ona doista bila, nikako ne može mimoći već postojeću. Stvarnosno utemeljena zbilja ne samo da se ne može zanemariti i zaobići nego se mora stvaralački zrcaliti u zbiljnosti samoga pjesništva. U tom smislu stvaranje dakle i nije drugo do stalan imaginativan proces odstvarivanja stvarnosno opredmećene zbilje.

Za književno su stvaranje, s lingvističkoga gledišta, potrebna dakle oba jezična sustava: i komunikacijski organiziran denotativni jezik, od kojega se književni stvaralac odmiče, i književno organiziran konotativni jezik, koji stvara. Da u stvaranju konotativnog znakovnog sustava kao podlogu ne uzima denotativni sustav, književna bi komunikacija bila nemoguća. Stvaranje se konotativnog sustava u književnom diskurzu u jednom svom dijelu, izrazu, nužno zasniva na denotativnom, ali ne zbog toga da se denotativni potvrdi nego upravo obratno: da se destruiira. Što se književni stvaralac više odmiče od denotativnog sustava, što ga više razara, tekstovi koje organizira u konotativnom sustavu postaju s društvenog gledišta sve nekomunikativniji – što, dakako, još ništa ne govori o njihovoj književnoj vrijednosti. Povećavanjem količine obavijesti u jednom sustavu, konotativnom, smanjuju se mogućnosti prihvaćanja i razumijevanja te obavijesti s gledišta drugoga. Dva se sustava u interferenciji tu ponašaju konkurentno jedan prema drugomu. I u pisanju i u čitanju napisanoga svaki se nameće svojom organizacijom, nastojeći iz komunikacije istisnuti onaj drugi.

Jedno je međutim nedvojbeno: pretpostavka svakom uspješnom književnom stvaranju u jeziku postojanje je njegove žive komunikacijske razine, s izvornim govornicima kao neposrednim sudionicima u komuniciranju zbilje tim jezikom. Jezik bez izvornih govornika, ma i s vrlo bogatom književnom baštinom, pruža vrlo male ili gotovo nikakve mogućnosti književnom stvaranju. Takav jezik nema u komunikaciji aktualiziranu zbilju koja bi se književnim stvaranjem mogla umjetnički prestrukturirati, te se zbog posvemašnjeg izostanka dinamizacije jezičnih znakova na komunikacijskoj razini ti znakovi ne mogu dinamizirati ni na razini književne komunikacije, pa se ne može uspostaviti ni ona toliko karakteristična napetost između tzv. zbiljske komunikacije jezikom i njezine umjetničke protuteže.

I na takvu jezik, kao što su npr. tzv. mrtvi jezici²⁷, književno je stvaranje formalno doduše (još i sada, i još će biti) moguće, ali bez izvornih govornika i zbilje koja bi se u komunikaciji među tim govornicima posredovala to će stvaranje nužno ostati bez većeg zna-

²⁷ Tu bismo, kao umjetno stvoreni jezik, mogli svrstati i esperanto.

čenja. Jednako će tako, u načelu, bez većeg značenja ostati i književno stvaranje u kakvu stranom jeziku, koji doduše ima svoju živu komunikacijsku razinu, a može imati i razvijenu razinu književne komunikacije, ali ako književni stvaralac nije sudionik jezične djelatnosti na tom jeziku, njegovo će književno stvaranje u njemu ostati tek manje-više zanimljiv pokušaj ogledanja u jezičnom sustavu koji mu nije matični.

Nije, očito, isto neki jezik samo znati, služiti se, pa u komunikaciji i dobro vladati njime, i moći, biti sposoban književno stvarati na njemu. Može netko čitati književne tekstove na stranom jeziku, prevoditi, pa i pisati znanstvena djela na njemu, ali će se mnogo teže odlučiti na književno stvaranje u tom jeziku. Uspješnu se književnom stvaranju hoće da stvaralac i sam bude izvorni govornik jezika na kojemu stvara, da, drugim riječima, i sam bude živi dionik stvarnosno utemeljene i u komunikacijskoj praksi jezikom posredovane zbilje koju u književnom djelu – stvarajući novu – umjetnički preoblikuje. Nije stoga nimalo slučajna okolnost da je većina književnih djela stvorena upravo u tzv. materinskom jeziku. Time se u nešto modificiranu obliku još jednom samo potvrđuje smisao već dobro poznata izrijeka: želiš li upoznati pjesnika, posjeti mu zavičaj. I doista: tu je matica njegova jezika, temelj s kojega se otiskuje u poetsku univerzalizaciju. Jednom riječju: jezik je piscu druga domovina.²⁸ I zbog toga je tako teško napušta.

U kontekstu se gornjega razmatranja jasnijim ukazuje i položaj jezika manjinskih skupina u sklopu većih društveno-političkih zajednica i mogućnost književnog stvaranja na tim jezicima. Prostor je značajnijem književnom stvaranju na takvu manjinskom jeziku znatno sužen jer je matica književnog stvaranja tim jezikom negdje drugdje: izvan prostora na kojemu se on, kao manjinski, upotrebljava. Mogućnosti je značajnijeg književnog stvaranja na tom jeziku izmaknuto čvrsto realno tlo: cjelina sveukupne društvene prakse koja se tim jezikom komunicira.

Bivajući jedinim mogućim izrazom stvaranju nove izvanjezične zbilje, novostvoreni jezični znak ulazi time u sastav širega i obuhvatnijeg znaka, kao dio posebnoga znakovnog sustava unutar kojega se svakim individualno strukturiranim poetskim diskurzom prenosi umjetnosno utemeljena obavijest.

Upitamo li se po čemu je novi jezični znak doista nov, mogli bismo reći da je nov po tomu što – stvaranjem nove izvanjezične zbilje – nosi veliku količinu novoga, samim time što toj zbilji u ostvarenom poetskom diskurzu postaje jedinim mogućim izrazom. I takav je odgovor u stanovitom smislu točan. No on nas ipak ne može sasvim zadovoljiti. Da bismo s lingvističkoga gledišta preciznije odgovorili na postavljeno pitanje, nužno je razgledati u kakvu je odnosu novonastali jezični znak prema „staromu“, na podlozi kojega je i nastao. Taj je odnos vrlo složen jer uključuje dinamiku preoblike kojom se u nuždi posredovanja novostvorene zbilje jedan jezični znak preoblikuje u drugi.

Da bi na podlozi „staroga“ jezičnog znaka, s njegovim jednoznačno pridruženim izrazom i sadržajem – čime je omogućeno posredovanje novoga u komunikacijskoj praksi –

²⁸ Vidi Igor Zidić, *Ruska likovna avangarda 1917-1922*, Kolo, 12 (VI), Zagreb, 1968, 552-560. Navodim: „Rekao bih: pisac je onaj kojemu su u jednoj domovini dvije domovine: druga je jezik, pa je pisac bez stvarne domovine – pisac bez stvama jezika: zato se posljednji predaje na pragu izgnanstva”. (str. 553)

novi jezični znak mogao uopće nastati, (samo) kao izraz novom, drugačijem sadržaju, „stari” se znak mora deaktualizirati, izgubiti svoju dotadašnju komunikacijsku funkciju, mora se u stanovitom smislu razznakoviti. Budući da postaje tek dio znaka, naime samo izraz novom, književnom znaku, „stari” znak u novom gubi svoju znakovnost, prestaje biti znakom (eda bi mogao funkcionirati samo kao dio znaka).

„Stari” se jezični znak, da bi novi nastao, nužno ispraznjuje od svoje komunikacijske funkcionalnosti, prestaje biti komunikacijska jedinica kakva je bio u komunikacijskom sustavu denotativnog jezika, a time istodobno slabi i njegova imanentna znakovna funkcija. On, s lingvističkog gledišta, ostaje doduše i dalje jezični znak u znakovnom sustavu jezika kojemu pripada, ali mu je nastajanjem novoga jezičnog znaka imanentna znakovna funkcija znatno oslabljena.

Jezik dakle ne postaje nov samo novom upotrebom tzv. staroga jezika, nova upotreba nije staromu tek ruho u koje se odijeva, nego novi jezik u poetskom diskurzu nastaje uporedo sa stvaranjem novih situacija u kojima će se ostvariti sadržaj jezičnih jedinica. Niz istovjetnih situacija u kojima se ostvaruje sadržaj jezičnih jedinica čini da jezik ne stari, bez obzira na protjecanje vremena u kojemu se to događa, a niz neistovjetnih situacija u kojima se ostvaruje sadržaj jezičnih jedinica čini da se od situacije do situacije i jezik mijenja, da zapravo stalno nastaje nov jezik. Da bi novi nastao, prethodni mora dakle „ostariti”, a ostarit će tako da mu se „podmetne” situacija u kojoj se sadržaj njegova znaka ne može više ostvariti. Književno stvaranje i u njemu stvaranje novoga jezika u stanovitom smislu i nije drugo do stvaranje niza takvih neistovjetnih situacija i njima pridruženog niza jezičnih znakova kojih se sadržaj u tim situacijama ostvaruje.²⁹ Nijedan doista nov poetski diskurz ne predstavlja situaciju istovjetnu kakvoj prethodnoj.

Novi je jezični znak kao izraz sada pridružen novom, drugačijem sadržaju koji se na njega preslikava, i ne možemo ga više otčitavati na „stari” način, kao da se to uopće nije dogodilo. Time bismo se izložili „opasnosti” od bukvalizacije čitanja (koja je, dakako, uvijek moguća, pa katkada za samog autora može biti i pogubna, jednako kao što pogubnim može biti i tzv. čitanje između redaka). A doslovnom se čitanju jezičnih znakova u književnom djelu protive mnogi razlozi. Jedan se od najbitnijih zasniva na okolnosti da „pravo” književno djelo nije ni pisano za doslovno čitanje. Čitamo li ga tako, ono prestaje biti književno djelo i postaje loš nadomjestak za organizaciju znakova na komunikacijskoj razini jezika.

Nov način organiziranja teksta nalaže dakle i nov način otčitavanja te organizacije, pa se u tom smislu može reći da se zapravo neprestano učimo čitati (jer čitati nikad ne znamo dovoljno!) i da se tu razabire puni smisao krilatice „treba znati čitati”, pri čemu biva očitim da stupanj čitalačkog znanja nije za sve jednak.³⁰ Kako bi izgledalo da dos-

²⁹ Događa se da se situacije mijenjaju a jezični znakovi da ostaju isti, pa jezični znakovi više nikako ili posve slabo „pokrivaju” novonastale situacije. S deaktualizacijom situacije trebao bi se deaktualizirati i jezični znak koji je „pokriva”. U tom odnosu znaka i situacije postoji međutim stanovita inercija znaka, pa pjesnik stvaranjem novih znakova za nove situacije taj odnos dinamizira.

³⁰ Minimum će dati škola, a ostalo se stječe iskustvom u dodiru s tekstovima.

lovno čitamo npr. stih A. B. Šimića *Ja pjevam sebe koji umrem na dan bezbroj puta* ili stih I. G. Kovačića *Krv je moje svjetlo i moja tama?* U takvu čitanju sadržaj bi jezičnih znakova u tim stihovima bio potpuno besmislen i s komunikacijskog gledišta neprihvatljiv. Očito je naime da to umiranje, iz prvoga stiha, neće biti kakvo god „obično” umiranje, niti će krv, koja je i svjetlo i tama, iz drugoga stiha, biti kakva god „obična” krv. To pak ukazuje na to da jezični znak u sustavu denotativnog jezika ne znači isto što znači ili može značiti u sustavu konotativnog jezika. Pa čak ni onda, ili ponajmanje baš onda, kad se čini da su posve isti.

Zbog slabljenja temeljne komunikacijske znakovne funkcije stvaranje je svakoga jezičnog znaka, unutar novoga poetskog diskurza koji ga oblikuje, u prvi mah stanoviti udar na komunikaciju, pogotovu ako je novi jezični znak izraz velikoj količini novog sadržaja. „Stari” je jezični znak izgubio svoju komunikacijsku funkciju a novi se unutar novoga, drugačijeg, komunikacijskog sustava, književnoga, još nije ustalio. Otuda neki značajni i književno vrijedni tekstovi, koji sadrže baš znatnu količinu književno novoga, mogu u prvi čas ostati gotovo potpuno nekomunikativni (što je svojevrсни paradoks, jer u načelu veća količina novoga poboljšava komunikaciju, što se do određene mjere i događa, ali se preko te mjere preobraća u svoju suprotnost).

Novonastali jezični znak svojim položajem, s jedne strane u znakovnom sustavu u kojemu je stvoren, a s druge prema znakovnom sustavu na podlozi kojega je nastao, ima dvojnju narav. On je istodobno i jezični znak, nastao na podlozi „staroga” jezičnog znaka, i samo dio obuhvatnijega, književnog znaka, njegov izraz. Ta njegova dvojna narav u punoj mjeri zaoštava i pitanje znanstvene kompetencije u njegovu proučavanju. Tu svoje pravo s punim pravom polažu na nj i lingvistika i književna znanost i semiotika. Lingvistici je da prati što se s jezičnim znakom događa kad ulazi u književnu strukturu, književnoj znanosti da ga proučava kao dio te strukture, a semiotici da promotri odnose što nastaju interferencijom dvaju znakovnih sustava: jezičnoga i književnog, u širem društvenom kontekstu.

Budući da je jezik u poetskom diskurzu izraz mnogim složenim strukturama književne organizacije poruke, a ne samo onoj primarnoj, sadržajnoj u najdoslovnijem smislu riječi, lingvistika ne može pratiti, niti joj je to zadaća, sve tipove odnosa što nastaju iz odnosa tih struktura prema jezičnom oblikovanju.³¹ Premda se sve te strukture, svaka sa svojim oblikotvornim načelom, u svojoj složenosti kao cjelina odnose prema jeziku kao sadržaj prema svome izrazu, preslikavajući se na jedinice njegova jezičnog sadržaja, time što se taj sadržaj svima njima pridružuje i u njima ostvaruje, da bi se potom kao izuzetno složena struktura ostvario u individualnom iskustvu svakoga pojedinog čitaoca, premda se dakle jezik tu pojavljuje kao nosilac specifično složenog sadržaja u kojemu i sâm participira, lingvistika ipak mora odustati od ambicije da svu tu složenost raščlanjuje jer se ona u svakom poetskom diskurzu javlja uvijek u ponešto izmijenjenu obliku. Ono što lingvisti-

³¹ Pitanje je naime koliko je uopće moguće i metodološki uputno s jezične strukture „oljuštiti” sve ostale strukture i jezik promatrati kao potpuno zaseban predmet znanstvenog interesa. Ne plaća li se time prevelik dug formalizaciji opisa?

ka može pratiti i dokle njezina kompetencija još doseže, to je uvid u destrukciju samoga jezičnog znaka pri njegovu prijelazu iz jednog komunikacijskog sustava u drugi: iz tzv. običnog u književni.

U temelju je svakoga poetskog čina taj događaj destrukcije jezičnog znaka. Pjesnik kreativnim postupkom imaginiranja izvanjezične zbilje razara već postojeće ustaljene jezične znakove i na njihovoj podlozi stvara nove. Dinamizacijom poetskih struktura istodobno dinamizira i jezične, te tako svladava otpor što mu ga svojom ustaljenom strukturom pruža inercija zatečenog jezika. Takav u biti istraživački rad na jeziku bez dvoumljenja možemo smatrati jezičnim stvaralaštvom.

Reći će možda netko da pjesnik stvarajući svoje djelo ne stvara istodobno baš sve jezične znakove koji su tom djelu izraz, da, drugim riječima, nisu baš svi jezični znakovi u tom djelu novi. U prakticističkom poimanju, s gledišta komunikacijske prakse, takva se objecka može smatrati ispravnom, pa čak i točnom. Međutim, s teoretskog gledišta, uzmemo li u obzir činjenicu da je svako „pravo” djelo nov i neponovljiv oblik individualno organiziranog poetskog diskurza, neizbježno dolazimo do zaključka da je i njegov jezični izraz to isto, da je, dakle, i „sav” jezik u njemu nužno nov, utemeljen na novoj znakovnoj funkciji. Ako u književnom djelu ima elemenata koji nisu književni, i ako se ti elementi analitičkim postupkom iz djela mogu izdvojiti, bez oštećivanja cjeline književnog djela kao književnog, onda ni jezik kao izraz tih elemenata nije nov jezik, u smislu kako ga ovdje shvaćamo.

I novonastali jezični znak jednako je dio znakovnog sustava jezika na podlozi kojega je nastao. On se svojom gramatičkom organiziranošću od njega ni po čemu ne razlikuje. Razlika je među njima samo u povijesno utemeljenoj društvenoj funkciji. S društvenog su gledišta to dva različita komunikacijska sustava, ali se oni u svkodnevnoj praksi, dakako, međusobno isprepleću, pa jezični znakovi iz jednoga prelaze u drugi. Iz poetskog diskurza, u kojemu je nastao, novostvoreni jezični znak može prijeći u područje „običnoga” komunikacijskog optičaja, jednako kao što je „stari” znak omogućio nastajanje novoga. Tako se ostvaruje dinamizam prijelaza jezičnih znakova iz jednoga komunikacijskog sustava u drugi.

Govoreći, na samom početku ovog razmatranja, o kompetenciji pojedinih znanstvenih disciplina u proučavanju jezika književnog djela, spomenuli smo i stilistiku. Sada nam je, nakon što smo pokušali odrediti bit i područje stvaralaštva u jeziku, lakše naznačiti i mjesto stilistike u proučavanju jezika književnoga djela. Načelno bi se moglo reći da je svaki poetski diskurz po svojoj naravi umjetnosnog utemeljivanja nove izvanjezične zbilje u svom jezičnom sloju kao izrazu te zbilje nužno stiliziran, pri čemu se prvi stupanj stilizacije očituje već ustihnjavanjem jezika, pa bi se na osnovi toga moglo pomisliti kako se stilistici time otvaraju široke mogućnosti istraživanja različitih postupaka i tipova te stilizacije.

Međutim, bitna narav jezika u poetskom diskurzu nije njegova stilizacija, pogotovu ne u tako široko shvaćenom smislu. Bitna je narav jezika u svakom poetskom diskurzu prvenstveno njegova stvaralačka narav. Načelu stvaranja novoga, maksimalno „nosivog” i maksimalno iskazljivog jezika podređena su tu sva ostala načela, pa i načelo njegove stili-

zacije. Stvaralac u jeziku gradi i može graditi, vidjeli smo, na podlozi u sustavu već ustaljenih jezičnih znakova, sa stabiliziranom njihovom jezičnom funkcijom, i to tako da stvaranjem novoga znaka na podlozi raščlanjivanja „staroga” tu funkciju oslabljuje i prevladava, u težnji da je isprazni od njezine konvencionalizirane komunikacijske funkcionalnosti.

Stvaralac u jeziku ne gradi dakle novi znak s pomoću već stvorenih jezičnih znakova iz rubnih dijelova sustava, bilo tek novonastalih bilo već arhaiziranih, onih kojima znakovna funkcija ili nije još dovoljno ustaljena ili je, po inerciji „zastarijevanja” znakova u sustavu, već oslabljena. U jezičnom organiziranju poetskog diskurza pjesnik se doduše služi i takvim znakovima, ali se doista samo služi njima, upotrebljava ih, preuzimajući ih iz sustava gotove, takve kakvi jesu, a ne stvara niti može stvarati na njihovoj podlozi nove znakove. Preuzimanjem takvih već gotovih jezičnih znakova i njihovom (ponovnom) upotrebom postižu se onda u organizaciji poetskog diskurza određeni stilski efekti.

To pak znači da s gledišta stvaralačkog u jeziku, s gledišta jezičnog stvaralaštva kako je ovdje zacrtano, stilemá u poetskom diskurzu ne bi uopće bilo, jer se svaki doista novi jezični znak, novi jezik, stvara prvenstveno iz individualne potrebe posredovanja novoga te načelno nikada ne nastaje iz potrebe za postizanjem kakva stilskog efekta, bar ne primarno. Nije pjesnik stvaralac u jeziku po tome što upotrebom jezičnih znakova iz rubnih dijelova sustava postiže stanovite stilske efekte nego po tome što bitno radi na jezičnom znaku. Pravi se stvaralac u jeziku, štaviše, i opire posizanju za stilskim efektima jer intuitivno osjeća da je tako stilizirani jezik nužno već ispražnjen, ali ne stvaralačkim postupkom ispražnjivanja jezičnih znakova nego po inerciji znakovnog mehanizma samoga sustava, ne u procesu stvaranja novoga jezika, nego prije samoga tog procesa, prije bilo koje njegove „upotrebe”. Ta vrsta stilizacije ne uključuje dakle stvaralački čin i ostaje zapravo u vanjskoj sferi jezika. Događa se stoga da netko bude izvrstan stilist a loš pjesnik, a moguće je da bude i obratno. Pravi pak umjetnik u jeziku istražuje sam jezični znak a ne stilematsku funkciju jezika. Istinski se napor njegova jezičnog stvaralaštva ogleda u pokušaju da iscrpi i oslobodi sav stvaralački potencijal samoga jezičnog znaka.

Nužno je, dakle, u naznačenim okvirima, razgraničiti stvaralaštvo u jeziku od njegove stilističke upotrebe. Pod stilističkom upotrebom jezika razumijemo upotrebu jezičnih znakova iz rubnih dijelova sustava, onih koji u upotrebu tek ulaze ili pak iz nje već izlaze, čija je dakle upotreba u strukturama rijetka pa se njihovom upotrebom u poetskom diskurzu i mogu postići određeni stilski efekti.

Valja pritom naglasiti da već sam jezik mehanizmom svoga sustavnog organiziranja stvara zalihu takvih znakova. To su, s jedne strane, novonastali jezični znakovi, s druge pak arhaizirani. Bez obzira na različit položaj u sustavu, i jednima je i drugima zajedničko to da im je rubnom pozicijom oslabljena temeljna njihova znakovna funkcija: prvima se tek ustaljuje a drugi je već gube. Njihovom upotrebom u poetskom diskurzu ne aktualizira se ono bitno novo što svaki jezični znak svojom ustaljenom znakovnom funkcijom kao znak u sebi nosi nego se aktualizira samo njihov sustavom određen rubni položaj prema ostalim znakovima. Budući da im je tim položajem u sustavu oslabljena vlastita znakovna funkcija, ti jezični znakovi novom upotrebom u poetskom diskurzu dobivaju i novu funkciju: stilematsku, postaju u određenoj situaciji stilemi.

Dakako, stilemom načelno može postati svaki jezični znak, i to tako da se „oslobodi” vlastite znakovne funkcije i preuzme funkciju situacije u kojoj se ostvaruje. Što se više ispražnjuje od svoje znakovne funkcije, sve više gubi i samu narav znaka, a time ujedno prestaje biti i podlogom stvaralaštvu u jeziku. Ono, stvaralaštvo, ne počiva naime na stilemima nego isključivo na jezičnim znakovima. Stilem stoga ne možemo smatrati stvaralačkim elementom u jezičnom strukturiranju književnoga djela. Za razliku od stvaralaštva u jeziku, koje se ne može oponašati, jer je u jednom svom dijelu izvansustavno, nepredvidivo i neponovljivo, stil je, znamo, i te kako moguće oponašati. Stvaranje je tzv. stilističke rezerve u jeziku doduše neizbježno, ali je svaki stvaralac u jeziku bitnim zahvatom u jezični znak nastoji koliko je god moguće više izbjeći. Nikakvom se stilizacijom, ma kako vješta ona bila, u oblikovanju poetskog diskurza ne može nadomjestiti stvaralaštvo. Ovakva ili onakva stilska obilježnost ne čini književno djelo književnim, pa ni umjetnički vrednijim ili manje vrijednim. To međutim ne znači da se jedan poetski diskurz od drugoga neće i stilski razlikovati. Ali to razlikovanje po stilu ne ulazi u odredbu njihove književne opstojnosti.

Nije, u tom kontekstu, nimalo slučajno što se stilistika dosada uglavnom ili pretežno zaustavljala na umjetnički manje značajnim djelima ili opusima. A kad se i pokušavala suočiti s kakvim književno značajnijim korpusom, izmicala joj je mogućnost sustavnijeg zahvata u temeljnu problematiku djela. S nedovoljno jasnim teoretskim polazištem i neizgrađenom metodološkom aparaturom, i nije mogla drugo nego se baviti tek perifernim pitanjima književnog oblikovanja. Sama stvaralačka bit tog oblikovanja ostajala je manje-više izvan njezina dosega.

Pokušat ćemo sada, u sklopu ovih razmatranja, s lingvističkog stajališta razgledati što se s jezičnim znakom događalo i dogodilo u suvremenom hrvatskom pjesništvu.

Da bismo mogli pratiti sudbinu jezičnog znaka u suvremenom hrvatskom pjesništvu, nužno je to pjesništvo s jezičnoga gledišta promatrati kao cjelovit i u sebi relativno zatvoren poetski diskurz, bez obzira na individualne opuse pojedinih pjesnika, koji ga zapravo tvore, i njihovo mjesto na bilo kojoj mogućoj ljestvici književnih vrijednosti. Time ne samo da smo se odmah, na samom početku, unaprijed ogradili od ambicije za izricanjem vrijednosnih sudova, što je i posve logično uzme li se u obzir okolnost da izricanje takvih sudova načelno nije i ne može biti u lingvističkoj kompetenciji, nego smo, štaviše, osigurali i stanovitu metodološku koherentnost kojom se na općem planu omogućuje uvid u specifičnu problematiku koja nas ovdje zaokuplja.

Budući da je u našem tipu proučavanja takva „generalizacija” neizbježna, odbijaju se, kao neutemeljeni, mogući prigovori da će njome najviše „stradati” samo pjesništvo. Strah je takav potpuno neopravdan jer se zasniva na pogrešnoj i stoga neprihvatljivoj pretpostavci o potrebi, mogućnostima i, dakako, nužnim ograničenjima znanstvenog pristupa poetskom diskurzu. Jedna je od osnovnih značajki svakoga znanstvenog pristupa u tome da teži utvrđivanju određenih stalnosnica ili konstanti u promatranom predmetu proučavanja. On, štaviše, nužno i polazi od pretpostavke o postojanju tih stalnosnica, ta ga pretpostavka omogućuje i osigurava mu znanstveni status. Time se, dakako, ne potiru po-

sebnosti, koje, dapače, s kakva drugog gledišta, mogu također postati predmetom sustavna promišljanja.

Ovdje naumljeno istraživanje ograničuje se dakle samo na opće opaske u pretraživanju položaja jezičnog znaka u suvremenom hrvatskom pjesništvu, a pojedinostima će se baviti tek toliko koliko se njihovim uključivanjem omogućuje potpuniji opis naznačene jezične pojave. Teza o destrukciji jezičnog znaka u poetskom diskurzu jedna je od onih koje je moguće lakše bar do neke mjere suvislo teoretski utemeljiti no u praksi potkrijepti uvijek primjerima koji bi je jednoznačno potvrđivali. Stoga će ovo naše „ilustriranje” te teze na korpusu tekstova suvremenoga hrvatskog pjesništva nužno ostati fragmentarnim, pa u stanovitom stupnju možda i nedovoljno „uvjerljivim”. No to nipošto još ne znači da od samoga pokušaja treba odustati. Pođimo dakle redom.

Počnimo s više-manje prihvatljivom činjenicom da je suvremeno hrvatsko pjesništvo, shvatimo li ga kao cjelinu, a ovdje ga tako shvaćamo, u svom nastajanju, od godina neposredno nakon rata pa sve do danas, prošlo nekoliko tzv. razvojnih faza. U svakoj je od tih faza, a one se, recimo još i to, uglavnom generacijski razgraničuju, općenito uzevši, pjesnička produkcija na specifičan način pokušavala odgovoriti nalogima vremena i situacije u kojima je nastajala. U toj se sprezi, istodobno, u ovisnosti o formiranju njezina poetskog obzora, njezine poetike, svaki put oblikovao i njezin jezik, jezični njezin znak. Budući da promjena poetike uvjetuje i promjene u jeziku, po određenom će se tipu pjesničkog promišljanja zbilje u poetskom diskurzu do neke mjere moći tipologizirati i jezična organizacija tog diskurza.

U prvoj, relativno kratkotrajnoj, tzv. socrealističkoj fazi pjesnička je produkcija i programski i djelatno sva okrenuta neposrednom ritmovanju ideološki aktualiziranih zbiljskih situacija. Tematski se krug pjesama iz te produkcije pretežno ili isključivo utemeljuje u činjeničnoj sferi zbilje, u stvarnim njezinim dimenzijama. Čistim pragmatizmom svoje angažiranosti ta poezija, rekli bismo, pokušava sudjelovati u izvršavanju tzv. neposrednih zadataka što ih nameće stvarna društvena situacija, te se tako svojim „umjetničkim” udjelom uključuje u ideologiju i praksu same obnove. Ilustrirajmo to s nekoliko primjera:

Tek što se prva rasanila zora
I prve ptice zanjihale granje,
Brigada moja uz pjesmu motora
Pojezdi rosnim poljem na oranje.

Dok dan je rasto i vedar i velik,
Njivih ja, orač na trobrazdnom plugu;
Zdravicu zemlju krojio je čelik,
Traktora šum je zvonio u lagu.

To danas čovjek preko rodni njava
Ide motornim koracima diva.

/Grigor Vitez, Brazde na ledini/

Prsi se, prsi, goro tvrda,
Moćna u svojoj gorskoj sili!
Vjekove ti si prkosila,
A mi smo juriš učinili,
Neviđen juriš protiv brda.
Bili smo bitku s obje strane,
Dane i noći znoj smo lili,
Dok prolaz nismo napravili
Da prodremo u bolje dane.

Mišico mlada, voljo tvrda,
Probijmo tunel kroz sva brda!
Kroz sva brda i kroz sve tmine
Pružimo staze, ceste, šine,
Neka vagona krenu krda
Kroz sure klance domovine.
Nek vrela radost oku brizne,
Neka što prije naš voz stigne
Do prve stanice socijalizma!

/Grigor Vitez, Pred tunelom/

U temelju je takve krajnje jednostrano ideologizirane književne produkcije naivna vjera da se književnim stvaranjem može izravno utjecati na stvarnost, u smislu njezina pozitivnog usmjeravanja, isticanjem „pravilno” odabranih primjera iz zbilje, da književnost zapravo i nije drugo do pogodno sredstvo za formiranje „pozitivne” ideološke svijesti kojom bi da se ispravlja i mijenja svijet.³² Od svoje primarne funkcije stvaranja i promicanja novoga, književnost se u takvu shvaćanju preobraća u puko oruđe ideološke propagande. S pragmatičkoga gledišta ideološkog sustava kojemu služi, ta se književnost može okvalificirati kao konstruktivna, i to zato što svojim konstruktivnim, „pozitivnim” sadržajem vjerno odražava naloge trenutka.

³² Ta je vjera bivala sve manje naivnom što se više formirala u svjestan „estetski” stav s kojega se katkada svako drugačije književno očitovanje, koje nije moglo „staći” u okvire takva stava, proglašavalo ako ne društveno baš sasvim štetnim a ono svakako sumnjivim i nepoćudnim. U ponešto modificiranu obliku posljedice se takva stava osjećaju još i danas.

Od takva naziranja samo je jedan korak do logičnog, vjerovalo se, zaključka da joj je konstruktivan i sam izraz, tj. jezik, odnosno jezični njezin znak. Takav je zaključak o konstruktivnosti jezičnog znaka pragmatističkim misaonim postupkom izveden iz tada čvrste uvjerenosti u konstruktivnost situacije kojoj taj znak u njezinu neposrednu književnom oblikovanju služi kao najbolji mogući izraz. Čim je, međutim, situacija do neke mjere destruirana nastupom nove, takav zaključak više nije bio moguć. Iz nove je, složenije i možda manje konstruktivne, situacije, u skladu sa zaključcima o destruiranosti razmatrane pjesničke produkcije, sada bio moguć samo zaključak i o destruiranosti njezina jezika.

Vrijedno je dakle, s lingvističkoga gledišta, promotriti što se u sklopu naznačene socrealističke „poetike” zaista dogodilo s jezikom i kakva je, u njezinu okrilju, bila sudbina samoga jezičnog znaka. Temeljno je i gotovo jedino tematsko uporište pretežnom dijelu pjesničke produkcije tog razdoblja bila ideološki aktualizirana zbilja. Izravnim prihvatanjem tako ideologizirane zbilje to je pjesništvo, pukom ilustrativnošću svojih oblikovnih sredstava, samo sebi uskratilo mogućnost njezina kritičkog promišljanja i umjetnosno utemeljenog oblikovanja, što, drugim riječima, znači da je samo sebe uskratilo.

Moglo bi se, u stanovitom neterminološkom smislu riječi, za tu poeziju tvrditi da je bila konkretna, i to u sferi svoga sadržaja, da je, naime, u neposrednom dosluhu sa zbiljom, težila njezinoj konkretizaciji. Važno nam je to ovdje istaći stoga što ćemo se u razmatranju položaja jezičnog znaka u suvremenom hrvatskom pjesništvu kasnije susresti s još dva tipa poetske konkretizacije, jednim koji se ogleda u pokušaju konkretizacije univerzalne ljudske situacije, i drugim, koji se ogleda u pokušaju konkretizacije pojedinačne ljudske situacije, za razliku od ovoga ovdje pokušaja konkretizacije neposredne društvene situacije, na poslu rješavanja tzv. tekućih zadataka, a svaki je tih pokušaja, po našem mišljenju, na specifičan način utjecao na sudbinu samoga jezičnog znaka.

Budući da je u prvoj fazi razvoja suvremenoga hrvatskog pjesništva pjesnička produkcija bila u funkciji neposrednog oblikovanja ideološki aktualizirane društvene zbilje, i njezin je jezik doslovno pratio tu funkciju, preuzimajući na sebe zadaću da u izravnom obraćanju čitaocu organizacijom svojih znakova tu zbilju posreduje na najkomunikativniji mogući način. S jezičnog gledišta ta je poezija doista vrlo komunikativna, a komunikativna je zbog toga što je udio komunikacijskog sustava tzv. običnog ili denotativnog jezika u njezinu jeziku dominantan. U izravnom obraćanju čitaocu ta se poezija i služi zapravo više njegovim, od njega preuzetim, a manje svojim vlastitim jezikom. Preuzimajući, uvjetno, jezik od čitaoca, ta ga poezija, svojom sklonošću poetizaciji, u poetskom diskurzu zapravo čini stvaralački potpuno neupotrebljivim. Svojim se pak jezikom ne može ni služiti jer ga nije uspjela ni stvoriti, jer ga, doista, uopće i nema. Zasnivajući uporište svojoj „poetici” jedino u zbilji, ta je poezija sve više gubila moguće uporište u jeziku, te se, izmicanjem situacije ili stvarnog konteksta u kojemu je nastala, u konačnoj svojoj deaktualiziranosti — danas nam je to jasno — dogodila potpuno izvan njega.

A nije se ni moglo očekivati što drugo, jer ta poezija nije ni radila, ili bar nije radila dovoljno, na jeziku, nije radila na stvaranju svoga jezičnog znaka, a taj se u pjesništvu, vidjeli smo, može stvoriti jedino stvaralačkom destrukcijom i raščlanjivanjem već postojećeg i u konkretnoj situaciji zatečenog jezičnog znaka, prvo tzv. običnog komunikacij-

skog sustava, a potom i sustava naslijeđene književne komunikacije – u procesu umjetnosno utemeljenog imaginiranja zbilje koja se u poetskom diskurzu stvara. Jezik je toj poeziji, međutim, da se slikovito izrazimo, bio zadnja rupa na svirali. U pretjeranoj gorljivošći za pukom poetskom aktualizacijom ideološki već aktualizirane društvene stvarnosti, ta je poezija zapravo samu sebe deaktualizirala. Parolaška i utilitarna, kakva je već bila, nije ni mogla doživjeti drugačiju sudbinu. Dosljedno bivajući oruđem ideološkog pragmatizma u borbi za osvajanje ključnih pozicija u stvarosnim dimenzijama zbilje, morala je nužno preuzeti i postojeći jezični znak te zbilje, te u takvu kontekstu nije bilo potrebe da stvara svoj vlastiti.

Preuzimajući pak jezični znak samo kao oruđe za posredovanje zbilje, ta je poezija u svom nastajanju i nastupu izjednačila običnu instrumentalnu komunikaciju jezikom s književnom komunikacijom, nimalo ne respektirajući pritom okolnost da se književna komunikacija odvija uvijek na drugačijem kodu od „obične” jezične, pa su i znakovi za tu komunikaciju nužno drugačiji. Nastojeći žustro odgovoriti aktualnim potrebama trenutka, pretežni je dio pjesničke produkcije tog vremena nastao u uvjerenju da time, i samo time, dinamizira prijenos poetske obavijesti, bez jasne svijesti o tome da je to neizvedivo ako se istodobno ne dinamizira i jezični znak. Zar je potrebno još reći da taj preuzeti jezik, koji je čistom pragmatičnošću njegove upotrebe postao tek sredstvom opjevavanja stvarnosti, nije bio i nije mogao biti stvaralački jezik? To je, eto, pravi smisao tvrdnje da se pjesnička produkcija iz te prve faze poslijeratnoga hrvatskog pjesništva dogodila zapravo izvan jezika, izvan svoga jezičnog znaka, te se književno u pravom smislu riječi nije nikada uspjela ni aktualizirati.

Što se pak tiče njezine izrazite usmjerenosti na sadržajnu konkretizaciju zbiljskih situacija, možemo reći da je ta usmjerenost samo izvanjska, i nije rezultat mogućeg stvaralačkog raščlanjivanja sadržajne komponente jezičnog znaka, da se, dakle, u sklopu ovih razmatranja, i ona može objasniti kao nešto što se u toj poeziji dogodilo, kao što se dogodilo i ona sama, izvan bitnog rada na jezičnom znaku.

Pitanje položaja i uloge jezičnog znaka u poetskom diskurzu u suvremenom će se hrvatskom pjesništvu u zaoštrenijoj formi aktualizirati tek profiliranjem novih poetičkih shvaćanja, različitih od poetike prethodnika. Do promjene u poimanju poetičkih načela i pokušaja njihove sustavnije provedbe u umjetničkom stvaranju dolazi stupanjem tzv. krugovaške generacije pjesnika na književnu scenu. Umjesto bitke za zbiljnost zbilje, kao dominantnog poetskog imperativa u „poetici” pjesnika iz prethodnog razdoblja, sada se proklamira i na specifičan način provodi „bitka za zbiljnost jezika”³³, a time ujedno započinje i bitka za zbiljnost pjesništva.

Bitka za zbiljnost jezika ne iscrpljuje se, dakako, samo u pukoj reakciji na „nezbiljan” jezik prethodnika, u kojemu je zbilja ideologizacijom doista bila višestruko osiromašena, nego se istodobno očituje i u svjesnom nastojanju na autonomnosti i umjetno-

³³ V. prilog Antuna Šoljana *Pretpostavke za komparativno proučavanje poslijeratne hrvatske poezije i njene kritike* u knjizi *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, str. 697-725; navedena je sintagma na str. 711.

snom utemeljivanju poetskoga govora, kao nužnoj pretpostavci njegovu umjetničkom utemeljenju, što, dakako, nipošto još ne znači da mu to utemeljivanje neosporno određuje i stupanj književne vrijednosti. Pokušaj oslobađanja organizacije književne poruke od ideologiziranog shematizma na jezičnom se planu manifestira postupnim prestrukturiranjem jezičnoga znaka i stvaranjem novoga jezika, jezika koji jedinicama svoga sadržaja nije više utemeljen samo u stvarnim dimenzijama zbilje kao njezino opće komunikacijsko sredstvo nego se oblikuje po načelu individualnoga pjesničkog promišljanja te zbilje.

Jezični se izraz pjesništva te generacije svojom poetikom težnje stvaranju „skladnog i lijepog” djelomice još oslanja na međuratnu poetsku tradiciju, pa se u pjesničkom postupku oblikovanja jezičnog materijala očituje izrazita tendencija k cjelovitosti („zaokruženosti”) iskaza, u kakvoj unaprijed manje-više već zadanoj i komunikacijski prihvatljivoj formi. Iskaz je još striktno stegnut u gramatički korektnu strukturu rečenice, slijedi uglavnom njezino logičko razvijanje, „robuje” mu. Time bitka za zbiljnost jezika u tom pjesništvu poprima zapravo specifičan oblik bitke za društveni status samoga pjesništva, za društvenu verifikaciju uloge koju pjesništvo može imati u mijenjanju kakva (neprihvatljiva) društvenog stanja kao dijela slike svijeta. Vjeruje se naime da se preslikavanjem sveukupnosti društvene zbilje na pjesnički iskaz pjesništvom mogu postići još određeni društveni efekti. Pokušavajući deideologizirati književnu produkciju, zamci su izravne društvene funkcije književnosti djelomice nasjeli i krugovaši, koji su vjeru da se književnošću može promijeniti svijet baštinili od prethodnika, samo im je smjer promjene bio drugačiji.

Situacijski, tako, s jedne strane zarobljen vlastitim programom, a s druge pak nemogućnošću da ga u potpunosti izvrši, pjesnički se iskaz te zarobljenosti u jezičnom sloju pokušava osloboditi svakovrsnim stilizacijama a u poetičkom artifičijalnim ekvilibriranjem između programski proklamiranog i u zadanim okolnostima poetski jedino mogućeg. U raščlanjivanju već postojećega jezičnog znaka i stvaranju novoga to pjesništvo kao da je zastalo na pola puta. Opći se kolokvijalni idiom, u pokušaju stvaranja nove poetske idiomatike, u njemu doduše već rastače na nekoliko dominantnih varijanata, ali svaka od tih varijanata svojom smještenošću u određeni društveno-povijesni kontekst samo još više upotpunjuje sliku o izrazitoj težnji tog pjesništva prema jezičnoj stilizaciji. Ta se težnja očituje i u nastojanju da se jezik što više „izloži” i pokaže u svoj njegovoj supstancijalnosti, kako bi se mrežom njegovih znakova obuhvatilo što više izvanjezičnih situacija koje se poetskim govorom pokušavaju aktualizirati na razini umjetnosno utemeljene zbilje. Kao primjer programatske orijentacije takva gomilanja jezika u težnji za sveobuhvatnošću zbilje možemo spomenuti pjesmu „Rapsodija riječi” Miroslava Mađera:

Sve treba živjeti u ime pjesme
 sve treba imati imati za pjesme
 sve sve sve
 pomoću snažnih i ludih horda riječi
 pomoću čuša psovke i bljedila
 sve iskazati sve izboriti isporiti izreći
 u ime produženja oduševljenja svih raspoloženja

sađenja vatre borenja vrenja htijenja
rađanje snage i pokoljenja
iskrvariti u lokvu riječi sve rane stvaranja
onda će sreća kraljevstva svijeta
sva nesmisla smisla ljepote istine
sva lažna vjerovanja u pjevanja sva ufanja u stanja
stvari riječi stvari nebesa
u ljude poteći
u ljude živote u ljude bilje u ljude riječi
riječi riječi riječi

Ja vratar riječi voleći njihovo sjeme i žar
njihovo čarobnjaštvo zvuka njihovu mimiku gejjira
ja njihova strast napast ideja laž i divota
ja vratar riječi ja marš slova
poslanstvo lutanja izmak i smak značenja
ja ritam rečenice zračenje govora hodočašće spisa
u ime pada i visa i u ime prostitucije papira
sve u kola slova u teret vuče olova
putovanje olovke zadržavanje pera pomicanje čela
do besciljne stanice redaka i stihova
do čina svisnuća orgazma pjesme
riječi kljuju iz napregnuća života

sići s uma u riječi iz kože iz kamenja
biti žumiji burniji visok veći trpeći jurš nagona
držati govor usred noći zvijezda jutra
nastaviti trupinom dana lađom noći igračkama
progovoriti grudima otvoriti zgrade nade i poletjeti
rasipanjem malih bića sa usana

Ja sam zemlja riječi park polje riječi
njihova radosna aleja njihov kruh i muka
njihova igra potucanja mucanja svrab rečenica
njihov uspjeh i bruka
pilim ih gutam kujem vitlam i gnječim
s njima rastem padam očijukam
nestajem nastajem prestajem sustajem
jašim okus miris vonj konja riječi
ja ih plačem skačem isplahujem kucam kunem njušim rušim ubijam
i udaram na sva njihova zvona slova
na apostrofe akcente uzvičnike
sav od šumova drumova gromova govora
kujem sve rečenične oluje iz kojih se diže buka

sav raspet od šapata do jauka od mrava do pauka
pletem mrežu plesa od papirnatih tjelesa
jao sav taj plameni pakao riječi
sve usne svi papiri sva slova i svi brodovi glasova
pokreću vječnu plovidbu stvari i sanja
na putu niču sveti oltari znanja
sustaju otoci parade i more vječnosti vrije
vjetar opstanka ganja sve naše riječi
između savršenstva praznine i bogatih tajna kročeći
pjevamo pjesmu anarhije parade riječi
pjesmu rumenih slikova zdravih raspucanih stihova
čuvenih pustih jeka iz prijeka zvonkih čitanja
uplitanja čovjeka

Pjesma bi trebala biti đavo i anđeo riječi
iskrište svjetla sporazum stvari i sjena
udes nestvarnih zamišljenih i stvamiha lica
proročanstvo iskona hram suštine bljesak vizija
odred misli oko svjetionika val sunčanog kisika
pohod tajnih mudraca magija fluidnih slika
saobraćaj mirisa zanos tišina borba vika
PJESMA BI TREBALA BITI POLITIKA PJESNIKA
ptica vjetra propaganda razuma ponašanje duše
dim žrtvenih žrtvenika
jedna velika nada uma duša čovjeka
jedna bučna rogata vika berba slika
pamet ljudskoga vijeka
pjesma bi trebala biti plamenik pjesnika
nebo slučajnih i suvišnih putnika
pa da se pjenu puni šumi buni razvija upija ljeska vriska
sva musava od masti mesa krilatog jezika

PJESMA JE KRV KOJA NAVIRE NA USTA PJESNIKA

To preznakovljavanje stvarnosno utemeljene jezične zbilje u umjetnosno utemeljenu i umjetničku imalo bi se dogoditi i u pjesnika se krugovaške generacije uglavnom i događa samo na planu sadržaja jezičnih jedinica, pri čemu forma ostaje u biti posve tradicionalna. Stoga je to pjesništvo do određene mjere još pričljivo pa i prepričljivo, tematizirano skupom fenomenološki određenih situacija, zasnovano na načelu fabuliranja kakve ideje i njezina pretežno slikovnog opisa. Neka pokažu to ova dva primjera:

Desilo se to iznenada
Tako, jugo je bilo u zraku
I jesen je ličila na proljeće
Desilo se to s osmijehom sunca na
ustima

Taj čovjek, inače s leđima kakve
planine
Inače s virom mudrosti u očima
Inače s rukama teškim poput gromova
Udarac šake čuo bi se dugo

Taj čovjek u taj čudan dan
Kažem: djevojka jedna raskopčala
košulju
(Zagledala se kroz prozor umjesto
u ogledalo)
Kažem: na obali se vrba omacila

Glasi se iz dubine
Ma sve oblake razmahne
Ma zapjeva takvim složnim glasom
Pretrnula je ulica (kao da joj spala
haljina)

Najprije od stida
Poslije od silne radosti

Jedan prodavač naranči širom je otvorio
vrata trgovine

I još mu nije bilo dosta
I još mu nije bilo dosta
Još premalo
I napisao je iznad vrata
Uzmite što vam pripada

Ali poslije noći koja je slijedila
Poslije minuta koje su došle u tamnim
odijelima
Poslije sekundi sa cilindrima i bambusovim
štapovima

Prokleti sjevernjak dunu
Djevojka zakopča košulju
Otpadoše mace s vrba
Prodavač se lati mušterija

Počevši od predgrađa

A čovjek onaj što je pjevao
Usitnjen do mikroba
I podložan do nepokretnosti

Bude prognan

Ta netko je morao platiti
(Slavko Mihalić, *Prognana balada*)

I

Istrčim bosonog na obalu rijeke,
na obalu rijeke sa hiljadu čaplji,
istrčim i stanem i dignem se na prste
da pogledam gore i dolje niz obalu,
iako sam stotinu puta već prije,

iako sam stotinu puta već gledao,
iako se ništa nije promijenilo,
otkako bacam duguljasto kamenje
finom i vještom duguljastom rukom,
na obali punoj jednakog kamenja
crnog i oblog, da ubijem čaplje.

Bit će, po oblacima, da je već jesen.

I tako u vječito jednaka jutra,
pred vječito jednakim obalnim kamenjem,
iako sam vještak i znadem zamahnuti,
iako sam stotinu puta već prije,
iako sam stotinu puta zamahnuo,
ja stojim i oklijevam, ja stojim, ne bacam,
iako je jesen i čaplje će otići,

ja stojim, ne bacam, jer treba pogoditi,
ne bacam, jer možda i neću pogoditi
jedini pravi kamen što ubija
od sveg ovog crnog, jednolikog kamenja,
ne bacam, jer možda i neću pogoditi
to, a i čaplju koju bih morao,
jedinu čaplju, koja mi pripada.

iako sam stotinu puta se zakleo
da uopće neću poštivati

izvjesne, sasvim izmišljene, zakone.

II

I tako ja, najbolji bacač od sviju,
najvještiji vještak i znam svoj posao,
koji bih mogao naslagati brdo
od mrtvih i mokrih duguljastih čaplji,
i nositi kaput od čapljina perja
i imati duga čapljina krila
na drvenom zidu na vratima,

i tako ja, najbolji bacač od sviju,
sagnem se svaki put, dohvatim kamen,
kojigod kamen od kamenja s obale
i rasipljuć snagu, s najfinijim zamahom,
s najljepšim trikom ga bacam kudagod,

ga bacam kudagod u jesensko nebo,
u jesensko bezbojno platneno nebo,
gdje probijam rupe, kroz koje mi anđeli

zvižde ulične napjeve.

III

Kojigod kamen. Baci. I ne misli
na to da kamen kad napusti ruku

luduje svojim životom. Da snaga
nije više tvoja:

da tako sa kamenjem odlaziš odavde.
Ruka, pa rame, pa pleće, i tako
te možda i nema na obali rijeke,

gdje pognuti čovjek sa mlohavim rukama
zamišljen podigne katkada kamen,
glatki i crni duguljasti kamen,
vagne ga dlanom i dugo ga gleda
i onda ga drhtavo, pažljivo baci
u rijeku i onda se napola uspravi
i pogleda gore i dolje niz obalu,
da li ga možda tko nije vidio,
iako se ništa nije promijenilo,
iako već davno nikoga nema.

Jer ja sam sa kamenjem davno odletio,
a sve ostalo je vjerojatno način

na koji se, normalno, postaje star.

(Antun Šoljan, *Bacač kamena*)

U svakom se pjesništvu novouspostavljeni jezični znak nakon određenog vremena upotrebom standardizira. Tako se to dogodilo i u pjesništvu krugovaške generacije. Jezični je znak u tom pjesništvu ispunjen sada već posve prepoznatljivim značenjima. Ta značenja, štaviše, do neke mjere već interferiraju sa značenjima iz komunikacijskog sustava jezika. To je posve razumljivo jer od tog sustava nikada nisu ni bila radikalnije odmaknuta. I čitljivost tog pjesništva i prepoznatljivost zbilje u njemu upućuju na zaključak da je ono svoj jezični izraz gradilo na pomaku od prazne ideologiziranosti jezičnog znaka prema njegovoj „obogaćenosti” novim značenjima, od „mrtva” i deaktiviranog jezika do jezika koji se semantički „puni”, umjetnosno utemeljuje i stilizira.

U sklopu se takve stilizacije u okrilju tog pjesništva javljaju već i znakovi destrukcije jezičnog znaka, a na vanjskom se planu očituju u raspadu interpunkcijskog sustava, ili potpunim njegovim poništavanjem ili pak porabom posve drugačijom od uobičajene. Segmentacijom govornog niza i njegovih osnovnih jedinica, riječi, s pomoću interpunkcijskih usjeka, na mjestima gdje to u uobičajenoj organizaciji jezičnih jedinica nije moguće, jezični se znak u poetskom oblikovanju razlaže na figure, na elemente koji u jezičnom sustavu više nemaju svojstva znaka. Takav stilistički postupak u destrukciji interpunkcijskog sustava i raščlanjivanju jezičnog znaka na figure vidljiv je, doslovno, u pjesmi Ivana Slamniga „Ubili su ga ciglama”:

Ubili su ga, ciglama: crvenim, ciglama,
pod zidom, pod zidom, pod zidom.
Žute mu, kosti: hlape u, iglama,
a bio je, pitom i, pitom.

Jedan žuti, i brkati: jedan crveni, crknuti,
jedan zelen, i rogat ko jelen,
u sjeni, pljesnivog, zida,

ubili su ga, ciglama: crvenim, ciglama,
crvenu, mrlju su, prekrili, priglama,
iz svega se, izvuko, samo, repić:
otpuzo, pa se: uvuko, u zid,
u zid, uzi, duzi.

Taj se pjesnik i inače diskurzivnim načinom svoga poetskog mišljenja, koji je praćen istodobno i adekvatnom organizacijom jezičnog znaka, u stanovitom smislu odvaja od poetike većine pjesnika krugovaške generacije. I dok se u nekih pjesnika te generacije, kao što je npr. Vlado Gotovac, svijest o raspadu poetskog govora i njegova jezika aforistički sažimlje u izričaj, npr. *I sa svakom pjesmom pjesma se raspada*, ili *Ni moje riječi nisu ništa postale*, dotle se u Slamniga ta destrukcija jezičnog znaka ironijskim obratom zrcali u samom pjesničkom postupku. Karakteristična je za takav način građenja poetskog diskurza i destrukcije jezika u njemu Slamnigova pjesma „Mein Faterlant” iz nove njegove knjige, „Dronta”:

MEIN FATERLANT

(Hausarbeit für Übergangsklasse)

Isch habe eine Heimat
unt die muss sehr schön sein
mein Fater der sagt immer:
„Da arbeitet gaar kein.”

Die Schprache is wohl klingent,
die Mutti liept die sehr,
nicht wie die Sizilianerin
die schprischt Alienisch nischt mehr.

Der Fater reist nicht drüben,
möcht gern toch naschkisch essen.
Die Sarma unt die Riebitze –
dass gibts nischt hier in Hessen.

Aber die kleine Mitzi
aus Szentmarton an der Mur,
die hat toch was erratet
(die war dort führ Matur):

Da gibts eine Sotzialnoh
unt Medizin dabei
unt noch ein böser Zahnarztz
der bohrt die Zähne frei.

Jezik u toj pjesmi nije više ni hrvatski, a nije (još) ni njemački, nego je to jezik između, skrpljen od ostataka nastalih u sudaru jednoga i drugoga, pri čemu je hrvatski, očito, izgubio bitku: trag mu se nazire još samo na fonetskoj i leksemskoj razini.

Do još radikalnijeg umjetnosnog utemeljivanja poetskog iskaza i destrukcije jezičnog znaka u smislu njegova praznjenja od konvencionalizirane komunikacijske funkcionalnosti u suvremenom će hrvatskom pjesništvu doći s pojavom tzv. razlogovske generacije pjesnika. Pjesnička je produkcija te generacije prožeta već jasno formiranom sviješću da joj valja raditi na jeziku, na istraživanju jezičnoga znaka. Ta svijest međutim nije više toliko uvjetovana psihološko-sociološkom situacijom gubljenja uporišta u zbilji koliko potrebom da se u stanovitom smislu stvaralački revolucionira i dinamizira sâm pjesnički postupak, praksa pisanja. Vjera da se književnošću još može mijenjati svijet zamijenjena je u razlogovaca nadom da se jezikom još može mijenjati književnost, odnosno književnošću jezik.

Pjesnici razlogovske generacije pitanje jezičnog znaka postavljaju u samo središte svoga poetskog obzora. To je pitanje posredovano obuhvatnijim jednim pitanjem, koje nastaje u raskoraku mišljenja i zbilje, a u pjesništvu se razlogovske generacije artikulira kao pitanje o mogućnosti samoga pjevanja. Tako se negdašnji imperativ o potrebi sudjelovanja pjesništva u stvarnosnim dimenzijama zbilje, ritmovanja i „pozitivnog” opjevavanja te zbilje, sada preobraća u pitanje o mogućnosti samoga pjevanja, poetskog istrajavanja u jeziku. U tom pitanju naslućuje se već i pitanje o mogućnostima jezika, ono već smjera na izlazak iz njega, pa je time u pitanje dovedena i sama opstojnost jezičnog znaka. U takvu kontekstu jezični znak sve više postaje izraz krize poetskog oblikovanja. Ali istodobno i pokušaj da se novom praksom pisanja ta kriza stvaralački i prevlada. Kao primjer neka posluži ovih nekoliko navoda:

Napisao sam riječ i ona
pocmi
(Škurla)

I raste nijemi jezični govor
(Dragojević)

... riječ sagnjila na
hridi koju plače odsvudašnje
(T.P.Marović)

Ne nagoni li život u laž pjesmu
Pjesmu koja uvećava riječi a sebe ubija
(Ganza)

Na tvoja usta
životinjo
i naše riječi
našoj smrti
jedra
napinju
(Zidić)

Pjesmo što se raspadaš na očaj i svjetlost
oslobađajući iz sebe prognanu krv
pjesmo razdorno svoja
pjesmo koja nećeš
i koja dolaziš samo da bi se konačno uskratila
čitavom jasnoćom

svaki napredak u tebi vraćao je neizmjerom natrag
prabol se ogoljavala do radosti
otkrivajući svoju ruševinu neba
u meni čudovišno opjevanom
zbog nekog čistog suviška

za neki plač u cvijetu izvan svega
za more koje se prima i daje u istom beskrajnom
pokretu ljubavi
za onoliko užasa koliko treba tvom stihu do mog
rasprsnuća
bježiš od riječi do tijela koji su jedno
ne sustižući nikada svoju stvarnost
pjesmo svega mogućeg
za jedno nužno
neodoljivo
ništa.

(Mrkonjić)

cilj svega živog ne dosižu riječi
vraća se od stvari njihov prazan zvuk
(Sabol)

Riječi moja, budi tuđa budućem vremenu.
(Horvatić)

Gotovo se u potpunosti odmaknuvši od pragmatike zbiljskih situacija i njihova jezika – (a odustajanje je od prakticističkih naloga zbilje značilo pokušaj stvaralačkog pristajanja uz samu njezinu bit) – to se pjesništvo „zatvara u sebe” i okreće istraživanju mogućnosti stvaralačkog obitavanja u vlastitu jeziku – pretragom i proširivanjem njegova unutrašnjeg prostora. Razvija se poseban tip izrazito misaonog diskurza unutar kojega se poetski iskaz ne oblikuje više gomilanjem jezičnog materijala u njegovoj govornoj supstancijalnosti, ni vanjskim unošenjem novih jezičnih jedinica iz komunikacijskog sustava, tzv. leksičkim obogaćivanjem, nego upravo obratno: reduciranjem tog materijala po mjeri oblikovnih postupaka u organiziranju pjesničke „poruke”. Takvim se pokušajem utočnjavanja jezičnog izraza u pjesničkom iskazu to pjesništvo potpuno oslobađa fabulativnosti i izmiče zamkama stilizacije i tzv. lijepog jezika. Ono zapravo neprestano gradi na spoznaji o rasapu jezika kao stalnom iskušenju samoga pjevanja, iskustvo rasapa ugrađujući u sâm pjev, nastojeći se približiti načelu maksimalne jezične ekonomičnosti, kao temeljnom zakonu svakog stvaralaštva u jeziku. Kolokvijalni se jezični idiom u tom pjesništvu gotovo potpuno gubi s poetskog obzora.

Središnja točka jezičnog sabiranja govorne moći poetskog iskaza nije sada više sama pjesma kao cjelina, ni bilo koja njezina forma koja bi služila samo kao vanjski okvir slikovnom razvijanju kakve ideje, nego je to sâm stih, koji svojom aforističnošću biva zametkom neke nove, unutrašnje forme u kojoj se tzv. formalna i sadržajna strana pjesničkog iskaza u stanovitom smislu potiru inauguracijom kakva novog poetskog značenja. Tako se npr. pjesma „Balada” Igora Zidića sastoji tek od jednoga jedinog stiha: *Ruka je spremna, tek ne razabire*, pri čemu taj stih diskurzivnošću svoga iskaza ne „nosi” samo čitavu pjesmu nego i cijelu jednu poetiku.

Poetski govor u razlogovaca prestaje robovati formaliziranosti forme, pogotovu takve koja bi bila preuzeta kao izvanjska, i ostvaruje se u formi što se konstituira iznutra, iz samoga govora, što se oslobađa iz nužde poetskoga čina, ne pretendirajući pritom na tradicionalni kvalifikativ „lijepa”.

Odustajući od prakticističkih naloga zbilje i njihova odslika u poetskom iskazu, to pjesništvo pokušava „tematizirati” univerzalnu situaciju. Da bi mogao pratiti pjesničko promišljanje takve situacije, jezični se znak u svom raslojavanju potpuno odmiče od kolokvijalnog idioma i približava drugim umjetnosno utemeljenim znakovnim sustavima, kao što su npr. glazbeni ili likovni.³⁴ Interferirajući s tim sustavima, poetski iskaz sve više re-

³⁴ U tom kontekstu nije bez značenja okolnost da se velik broj pjesnika iz razlogovske generacije sustavno bavi promišljanjem likovnog i glazbenog fenomena.

lativizira svoju isključivo jezičnu utemeljenost. U takvoj situaciji nimalo ne začuđuje gotovo potpuna odsutnost značajnije prozne produkcije književnih stvaralaca te generacije. Na književnoj sceni dominira pjesništvo i esejistika.

Da jezični znak nije čak ni nuždan uvjet za očitovanje poetskoga znaka, pokazuje tzv. konkretno pjesništvo. Pojavom tog pjesništva u suvremenom je hrvatskom pjesništvu došlo do potpunog raspada jezičnog znaka.

No prije nego se posve raspao, jezični je znak u dijelu suvremenoga hrvatskog pjesništva sveden još samo na svoju čistu znakovnost, samo na svoju unutrašnju gramatičku artikuliranost, tek, dakle, na svoju imanentnu znakovnu funkciju. U pjesmi Josipa Stošića

ako

ako

ako

premda

ali

jer

iako

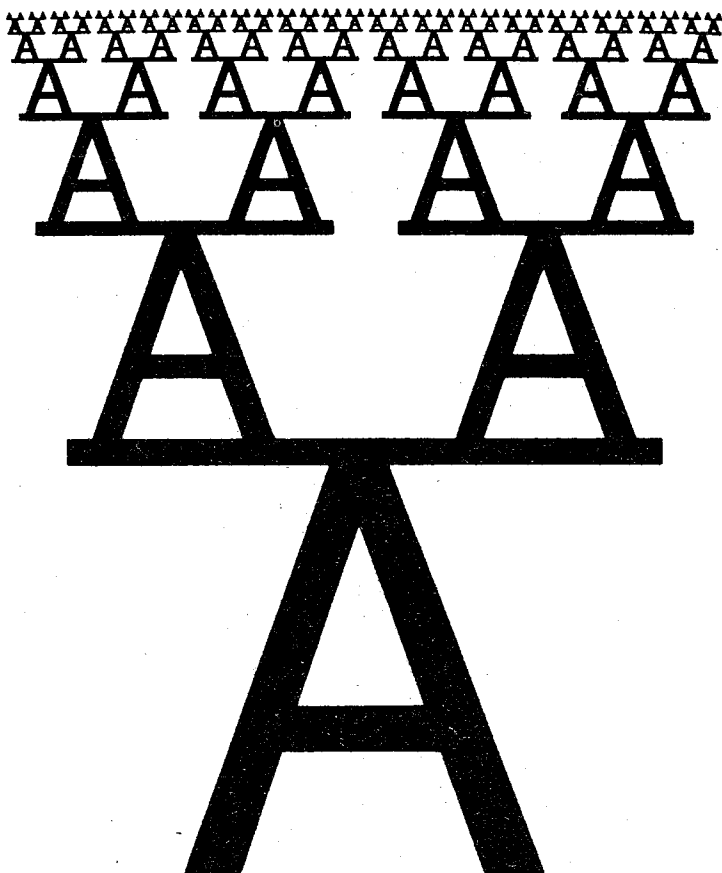
ipak

možda

opjevana je gotovo čitava sintaktička struktura hrvatskoga jezika a da pritom nije izrečena ni jedna jedina rečenica tog jezika. Ostali su samo apstraktni paradigmatički odnosi jezičnog sustava, ostvareni u gramatikaliziranim elementima strukture koju pjesnik pokušava još oblikovati na sintagmatskom načelu. U tako „ogoljenom” i semantički potpuno ispražnjenom poetskom diskurzu očuvano je još samo ono što je u jeziku najstabilnije, što mu osigurava sâm identitet: njegova gramatička semantika. (Pozicija bitno različita od one u krugovaša, u kojih je, vidjeli smo, dominantan zahtjev za sadržajnom punoćom jezičnog znaka.)

Pjesničkim se postupkom organiziranja poetskog diskurza Stošić tu približava postupcima sintaktičkog modeliranja suvremene lingvistike. No i u tom se približenju pjesnički postupak od lingvističkoga ipak razlikuje. Ispražnjavanje poetskog diskurza od bilo kakva drugog značenja osim gramatičkoga Stošić u navedenoj pjesmi aktualizira suprotstavljanjem toj ispražnjenosti onoga krajnjeg „možda” kao jedinog leksički značljivog jezičnog elementa koji baš svojim značenjem upućuje na (ne)izvjesnost kakve fenomenološki utemeljene izvanjezične zbilje. Očito je, dakle: i kad mu je „tema” sama gramatička struktura jezika, pjesništvo se ipak ne izjednačuje s gramatikom. U tom se kontekstu doista s punim pravom može reći da „književna umjetnina nije samo izbor iz jezika, ona je i izbor iz svijeta, i do u pojedinosti oblikovan suodnos uspostavljen između ta dva izbora”.³⁵ U ovom se našem slučaju između jezika i svijeta kao temeljno spoznajno načelo nalazi jedno sumnjajuće pjesničko „možda”.

Pitanje odnosa jezika i svijeta Stošić će još radikalnije postaviti u pjesmi-gesti „S lijeve strane A”.

³⁵ Vidi R. Katičić, *Književna umjetnina kao znak*, Umjetnost riječi, 1-3, 1977, str. 131.

Jezični se znak u toj pjesmi raspada i svodi tek na jednu jedinu figuru, koja svojim postojanjem još samo pretpostavlja mogućnost bilo kakve znakovne artikulacije u jeziku. Između jezika, s desne strane A, uključujući i samo to A, kao njegovo znakovno počelo, i svijeta, s lijeve njegove strane, nalazi se praznina. Svaka je mogućnost komunikacije jezikom dokinuta, a pjesnički se iskaz o tome pretvara u čistu poetsku gestu. Budući da je jezik u toj pjesmi kao izraz potpuno razoren, ona se više ne može čitati, a kamoli čitati nekome, nego se može još samo gledanjem očitavati na univerzalnom paradigmatičkom planu suprotstavljanja jezika svijetu i obratno.³⁶

Sveden samo na jednu figuru,³⁷ jezik u toj pjesmi gubi identitet kao neki društveno-povijesno izrasli poseban jezik te samim time postaje irelevantna i okolnost na kojem je jeziku pjesma napisana. Oslobođajući se situiranosti u pojedinačnom jeziku, poetski se iskaz oslobađa i izravnog odnosa prema vrijednostima koje takav jezik nužno u sebi nosi, te time pitanje svoje jezične utemeljenosti u krajnjoj mjeri univerzalizira.

Napuštanjem znakovnog sustava pojedinačnog jezika put je konkretizmu u pjesništvu širom otvoren. Svodeći se na čistu poetsku gestu, to pjesništvo ne samo da zabacuje mogućnost svog utemeljivanja u bilo kojem jezičnom znakovnom sustavu nego štaviše potire i sam lingvistički pojam znaka. S gledišta književne komunikacije koja je omogućena jezičnom moglo bi se reći da je to pjesništvo krajnje nekomunikativno. Njegova nekomunikativnost ne proizlazi međutim iz nerazumljiva jezika ili prevelike količine novoga u njemu, jer jezika tu zapravo i nema, nego proizlazi iz prekomjerne komunikacijske zasićenosti strogo individualne poetske geste univerzalnom situacijom koju bi da u sebi uključuje. Svako pojedinačno očitovanje u tom pjesništvu jednostavno ne znači ništa i istodobno znači sve, po načelu da ništa može biti sve a sve ništa. Sve i ništa tu se dakle izjednačuju. Oslobođeni jezika, pojedinačno se i univerzalno sabiru u jednoj točki, postaju jedno. Tako je težnja k univerzalnom, koja je u temelju svakoga poetskog očitovanja, naizgled paradoksalno, postignuta – konkretizacijom.

Izlazeći iz okrilja jezičnog znaka, konkretističko se pjesništvo načinom svoga očitovanja približava onomatopeji, kao specifično oblikovanoj komunikacijskoj jedinici na krajnje rubnom dijelu kakva pojedinačnog jezičnog sustava. Onomatopeja je naime takva komunikacijska jedinica u jezičnom sustavu koja nema svoje unutrašnje paradigmatске znakovne organizacije te je stoga i ne možemo smatrati pravim jezičnim znakom u lingvističkom smislu poimanja jezičnih znakova nego je više možemo smatrati simbolom u kojemu se izraz i sadržaj gotovo poistovjećuju, postaju jedno. Time se onomatopejom postiže relativno visok stupanj komunikacijske zasićenosti, jer se tu jezik svojim izvansustav-

³⁶ Takvu pjesmu ne samo da nije potrebno nego čak nije ni moguće prevoditi: nije napisana ni na kakvu određenom jeziku. Dogodila se na samom rubu između jezika i nejezika.

³⁷ Rastvarajući jezični znak na figure, suvremeno hrvatsko pjesništvo u jednom svom dijelu kao da se latilo zadaće analogne onoj koju zajedno sa semiologijom pokušava obaviti i suvremena lingvistika. Čini se međutim da i jedna i druga disciplina u ovako krajnjim konzekvencijama čine s jezikom ono čemu se on – stvaranjem uvijek novih znakova – u svojoj komunikacijskoj sferi zapravo neprestano opire.

nim elementima u stvaranju novih jedinica najviše približava izvanjezičnoj zbilji koju posreduje.³⁸

Poistovječivanje izraza sa sadržajem moguće je u onomatopeja zbog toga što i izraz i sadržaj pripadaju zapravo izvanjezičnoj zbilji, pa izraz samo oponaša sadržaj ali ga jezično ne oblikuje i ne stvara. Poistovječivanjem izraza sa sadržajem postiže se doduše relativan komunikacijski maksimum, ali se upravo zbog toga on više ne može dalje poboljšavati, pa su stoga jezičnom stvaralaštvu na tom području ako ne u potpunosti zapriječene a ono svakako znatno sužene granice. Oponašački elementi u jeziku ne mogu naime istodobno biti i stvaralački. Kad bi izraz i sadržaj jezičnih znakova bili potpuno isti, kad bi dakle sve jedinice jezika bile čiste onomatopeje,³⁹ bio bi postignut komunikacijski optimum, svaka bi jedinica sustava precizno „pokrivala” dio zbilje na koji se odnosi i koji oponaša, ali bi time istodobno komunikacija bila i zapriječena jer se ne bi mogla poboljšavati. To bi naime bio statičan univerzum u kojemu bi razlika između nejezične i jezične zbilje bila posve dokinuta.

S lingvističkoga gledišta situacija je u konkretističkom pjesništvu analogna onomatopejskoj u jeziku. Kao što je onomatopeja na samom rubu jezičnog sustava, i konkretističko je pjesništvo rubni slučaj poetskoga diskurza. To je pjesništvo jezični znak, kao presudan za književno utemeljenje, potpuno poništilo i pokazalo da za prijenos književnih poruka on nije nuždan, da nije dakle uvjet tom prenošenju.

Pokušajem da se u književnom oblikovanju kakva univerzalna situacija što izravnije preslika na pojedinačnu poetsku gestu nastoji se u tom pjesništvu potpuno dokinuti posrednička funkcija jezika kao već istrošenog sredstva za uspostavljanje komunikacije. Zbog toga je u tvorevinama tog pjesništva i formalno poništena mogućnost razvijanja bilo kakve deskripcije koja bi bila utemeljena na sustavnom organiziranju sadržaja jezičnih znakova. Te su tvorevine oblikovane po načelu konkretizacije slikovnih asocijacija koje bi da svojom simbolnom semantikom korespondiraju s nekim općeprepoznatljivim situacijama unutar širega fenomenološkog kompleksa koji određuje granice njihovu eventualno mogućem tumačenju.

Evo dvaju primjera koji će to “ilustrirati”:

³⁸ Budući da onomatopeje ne pripadaju sustavu jezičnih znakova za međuljudsku komunikaciju, nije nimalo slučajno što se onomatopejskim jezikom često obraćamo životinjama, nastojeći im se time komunikacijski približiti nejezičnim sredstvima.

³⁹ Osim čistih onomatopeja, koje se uglavnom odnose na ograničen skup fizičkih pojava, više prirodnih a manje društvenih, postoje u jeziku i onomatopeizirane riječi, kojih je poraba u pjesništvu relativno česta. Onomatopeizirana riječ je takav jezični znak u kojemu su procesom onomatopeizacije zahvaćeni samo neki njegovi elementi, ali je on sâm kao jezična jedinica u sustavu paradigmatički organiziran. Približavanje izraza sadržaju, u težnji k njihovu poistovječivanju, u takvih riječi nije izvršeno dokraja, te se time otvara mogućnost različitu tumačenju sadržaja pojedinih onomatopeiziranih riječi: njihovu se pretpostavljenu onomatopeiziranju na razini izraza u tumačenju pridružuju različiti dijelovi zbilje koji bi, svaki za sebe, kao sadržaj mogli odgovarati području onomatopeizacije izraza.

BORBEN VLADOVIĆ, PREKRIŽENA PJESMA
OD ČETRNAEST STIHOVA

Ukratko ova pjesma

Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma

Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma

Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma

Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma
Ukratko ova pjesma

Tu ne samo da ne možemo više govoriti o „lijepom” jeziku, o poetskom jeziku, itd., nego ne možemo govoriti uopće o jeziku, o njegovoj sustavnoj artikuliranosti po razinama. Umjesto na jezičnom znaku, konkretističko pjesništvo gradi na iskustvu o odsutnosti tog znaka. U njegovu je kontekstu jezični znak izostao iz oblikovanja književnog znaka, pa tu prestaje i mogućnost njegove lingvističke raščlambe i opisa. Lingvistici tu prestaje njezina kompetencija. Svodeći poetski iskaz na pojedinačnu gestu, pjesnik je oduzeo mogućnost pristupa svom djelu i jezikoslovcu i stilističaru pa, do neke mjere, i književnom znanstveniku, i tu mogućnost ostavio otvorenom još samo semiotičaru.

Budući da su izraz i sadržaj u poetskom iskazu izjednačeni, taj iskaz u konkretizmu prestaje biti znakom i svojom se univerzaliziranom komunikacijskom funkcijom približava simbolu. Tako od negdašnje simbolističke poezije dolazimo danas do simbolne. I dok su ranije uspostavljeni simboli u pjesništvu poimani uglavnom kao apstraktne jedinice kojima se veza izraza i sadržaja mogla i različito tumačiti, dotle se simbol ovdje poimlje kao konkretna jedinica, s jednoznačno utvrđenom vezom izraza i sadržaja, a ta je da je izraz sadržaj a sadržaj izraz.

Tako smo, eto; prateći sudbinu jezičnog znaka u suvremenom hrvatskom pjesništvu,⁴⁰ uputivši se u razmatranju od jednostrano ideologizirane (akcijaške i traktoraške) pjesničke produkcije neposredno nakon rata, koja se dogodila izvan jezika, preko pokušaja krugovaša da poruku oslobode ideologiziranog shematizma, te razlogovaca, koji čine radikalniji pomak prema destrukciji znaka i njegovu umjetnosnom situiranju, došli u razmatranju „razvoja” do one točke na kojoj zatičemo situaciju identičnu onoj prvotnoj, samo s drugačijim predznakom. I na početku i na kraju pitanje je jezika u suvremenom hrvatskom pjesništvu potpuno deaktivirano, „skinuto s dnevnoga reda” samim poetikama koje u tim dvjema fazama bivaju dominantne. Na početku čistom pragmatičnošću upotrebe jezika „u umjetničke svrhe”, a na kraju artifičijelnim izmakom svakom mogućem pragmatizmu, za račun maksimalnog oslobađanja prakse samoga pisanja, u otklonu od tradicionalne pismovne organizacije jezičnog znaka. Jednom riječju: od ideologije do ideograma. Između tih dviju krajnjih točaka odvijanja jednog procesa destrukcije jezičnog znaka, do konačnog njegovoga raspada, u tom luku između dviju konkretnosti — jedne stvarnosno-sadržajne u socrealizmu i druge izrazno-artifičijelne u konkretizmu — bitnim se stvaralačkim radom na jeziku, na samom jezičnom znaku, dijeleći sudbinu s njim, dogodilo i suvremeno hrvatsko pjesništvo.⁴¹

⁴⁰ Budući da nismo govorili, niti smo, u kontekstu ovog razmatranja, mogli govoriti i o vrijednostima suvremenoga hrvatskog pjesništva, odričemo se na kraju i ambicije da vrednujemo i sâm proces destrukcije jezičnog znaka u tom pjesništvu, te ga, s tim u skladu, ne kvalificiramo ni kao pozitivnu ni kao negativnu pojavu nego jednostavno samo kao pojavu.

⁴¹ Mogao bi možda tko primijetiti da ovako striktno ograničavanje jezikoslovnog pristupa usmjeravanjem na samo jedan problem, problem raspada jezičnog znaka, znači zapravo svojevrstan bijeg od silne složenosti jezičnih struktura kako ih intuitivno naziremo i u opusima pojedinih pjesnika i u suvremenom hrvatskom pjesništvu kao cjelini. Da bi se izbjegli nesporazumi oko toga, i da se takvo ograničavanje možda ne protumači ili kao odustajanje ili kao istraživačka nemoć pred nečim što bi zahtijevalo mnogo složeniju znanstvenu aparaturu, valja reći da je to ograničavanje bilo nužno kako bi se pro-

Mnoge pojave o kojima je ovdje bilo riječi nisu, dakako, karakteristične samo za hrvatsko suvremeno pjesništvo nego i za suvremeno pjesništvo u cjelini. To je samo dokaz više da se suvremeno hrvatsko pjesništvo, pitanjima koja otvara, uključuje u širi kontekst.

I kad se, napokon, svi „izredaju” na pjesnikovu djelu, u težnji da ga što potpunije objasne: i lingvist, i književni proučavalac i stilist i semiotičar, nadati nam se je da je nešto ostalo i za tzv. običnog čitaoca, a to nešto što je ostalo kao nesvodivo na tzv. sustavna gledišta, to je ono što nas nekom djelu ponovo vraća i privlači, što ni nakon brojnih iščitavanja nije do kraja iščitano, što se, uostalom, i ne može iščitati, jer se ne čita, i čitati ne da, nego se uvijek ponovo ustremkuje prema nama, kao izazov našoj senzibilnosti i našem iskustvu, i na postavljena pitanja traži uvijek nove odgovore. To je ono vazda živo lice književnog fenomena koje katkada prerasta čak i granice svoje jezične materijaliziranosti u kakvoj god tekstovnoj organizaciji.

(1981)

blem mogao uopće postaviti i bar do određene mjere metodološki profilirati. Pritom, dakako, nemamo nikakvih iluzija o tome da je složenost jezičnih struktura suvremenoga hrvatskog pjesništva ovim pristupom i približno iscrpljena.

Résumé

LA DESTRUCTION DU SIGNE LINGUISTIQUE DANS LA POÉSIE CROATE CONTEMPORAINE

Il y a déjà quelque temps que la linguistique prend de plus en plus en considération un des aspects du phénomène linguistique qui était d'abord «négligé» et ensuite «redécouvert»: nous pensons à la composante créatrice qui se manifeste d'une manière spécifique dans l'organisation linguistique des textes littéraires. Si l'on veut décrire le caractère spécifique de cette organisation du texte littéraire, il est indispensable de distinguer théoriquement cette organisation de celle qu'on trouve dans les textes non-littéraires. Il faut, par conséquent, sur le plan de l'organisation des signes linguistiques, aussi bien de leur expression que de leur contenu, admettre l'existence de deux types d'organisation langagière. Dans l'un de ces types de l'organisation du texte le langage se trouve en fonction du modelage de la réalité extralinguistique et de ses rapports ou en d'autres termes, en fonction de l'organisation de la réalité. C'est ce type de l'organisation du texte qui apparaît dans la communication dite quotidienne. L'autre type de l'organisation linguistique est celui dans lequel le langage ne façonne pas la réalité extralinguistique mais, au contraire, il est modelé par elle. Un de ces aspects créateurs de la réalité extralinguistique est la réalité de l'homme fondée par la créativité littéraire. Dans cette réalité la position du langage change du tout au tout si on le compare avec la position qu'il avait dans la communication ordinaire. L'organisation littéraire du «message» fondée artistiquement y modèle aussi l'organisation linguistique du texte, laquelle est donc dépendante de l'organisation littéraire et non vice versa comme on le pensait généralement. La présente contribution prend en considération, en se basant sur un corpus constitué par les textes de la poésie croate contemporaine, cette façon de situer le langage dans l'organisation littéraire du «message» ayant en vue son écart par rapport à son emploi quotidien.